

(1875 - 1937)⁶⁵⁰ met die 18-maat melodie in 'n beheersde bolero-ritme wat oor en oor in 'n lang ononderbroke sensasionele crescendo herhaal word, is tipies Moors. Die aktiwiteit op die *souk* of mark word daardeur uiters geslaagd weergegee.⁶⁵¹ Die Moorse Moslemmusiek het dus via die Portugese musiek 'n invloed op die Javaanse *krontjong* gehad wat op sy beurt weer die *boeremusiek* aan die Kaap beïnvloed het en waarin veral die herhalende ritmiese patrone duidelik herkenbaar is.

Uit voorafgaande blyk dit samevattend dat die teenwoordigheid van musikale Oosterse slawe, en meer bepaald die natuurlik musikale Maleierslawe, ongetwyfeld 'n invloed op die Kaapse sowel as die breër Suid-Afrikaanse musiek uitgeoefen het. As kultuurprodukte met 'n unieke karakter onderskeidelik, is beide Kaaps-Maleise sekulêre musiek sowel as *boeremusiek* die produk van akkulturasie. Wat lirieke betref, het die Kaaps-Maleise sekulêre musiek en sang sy oorsprong in Nederland, terwyl die sangtegniek van Oosterse herkoms is. *Boeremusiek*, 'n belangrike deel van die tradisionele Afrikaner se kulturele erfenis, het sy oorsprong in die *krontjong* van Java. Die dinamika van kultuur is verstommend en die feit dat kultuur 'n nimmereindigende herskeppingsproses veronderstel, word duidelik in die Kaapse en Suid-Afrikaanse musiek weerspieël. In wese is die Afrikaner en die Kaapse Maleier, veral wat musiek en volksang betref, kultureel nou verweef en sal 'n bewuste erkenning daarvan 'n groter dinamika in die breër Suid-Afrikaanse musiekkultuur teweegbring.

Medebouers aan 'n inheemse Kaapse boukuns

Uit die kultureel heterogene vroeë Kaap waarvan die slawe 'n integrale deel was, is 'n tipies kreoolse inheemse of vernakulêre boukuns deur 'n eiesoortige akkulturasieproses gebore. In dié opsig veronderstel die term "kreools" boukuns wat op 'n nuwe bodem uit die argitektuur van 'n verskeidenheid kulture geskep is.⁶⁵² Afgesien van die heterogeniteit ten opsigte van oorsprong, styl en dekoratiewe detail, openbaar die Kaapse boukuns 'n homogene karakter. In wese is dit die produk van 'n uiters geslaagde vermenging en aanpassing van relatief gesofistikeerde en gevorderde Europese boustyle en Oosterse invloede tot 'n funksionele, sinvolle en esteties aanvaarbare eenheid aan die hand van uiters bekwame, oorwegend slawevakmanne waarin veral plaaslike omstandighede en klimaat 'n belangrike rol gespeel het.⁶⁵³ Die Kaapse boukuns dra dus sy eie stempel in dié sin dat 'n groot aantal uiteenlopende elemente in een herkenbare geheel saamgesnoer is.⁶⁵⁴ Alhoewel Europa wel erkenning vir sy bydrae tot die Kaapse boukuns moet geniet, sal 'n vars interpretasie noodwendig die inagneming van alle faktore en rolspelers in die ontwikkeling van 'n inheemse Kaapse boukuns behels. In dié opsig is die invloed van die slawe veral van belang. Ter wille van perspektief op die rol wat die slawe in die Kaapse boukuns gespeel het, word die ander relevante faktore ook kortliks genoem, aangesien akkulturasie 'n proses behels waarby meer as een rolspeler betrokke is.

⁶⁵⁰ E. Blom (red.), *Grove's dictionary of music and musicians VII*, p. 55; D. Pickering, *Brewer's twentieth century music*, p. 320.

⁶⁵¹ A. Davids, Music and Islam: an ethnomusicological view, *Boorhaanol Islam* 32(1), 1997, p. 13.

⁶⁵² A. Davids, *300 Years - The Cape Muslims and Cape architecture*, Ongepubliseerde navorsingstuk, 1997, p. 1; C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th Century*, pp. 27 - 29.

⁶⁵³ M.A. Cook, Some notes on the origin and dating of the Cape gables, *Africana Notes and News* 4(2), Maart 1947, p. 50; L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 14.

⁶⁵⁴ B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, p. 29.

Faktore wat 'n invloed op die ontwikkeling van 'n nuwe, eiesoortige boustyl aan die Kaap gehad het, is onder meer die kulturele diversiteit van die Kaapse samelewing,⁶⁵⁵ die tekort aan bekende tradisionele boumateriaal en die beskikbaarheid van plaaslike boumateriaal, soos klip, skulp- en klipkalk, Kaapse riet en bepaalde houtsoorte,⁶⁵⁶ die Kaapse klimaat met sy winderige nat winters wat die waterdigting van dakke bemoeilik⁶⁵⁷ en die invoer van platdakke vertraag het, die warm droë somers en sterk suidoostewinde wat 'n immerteenwoordige brandgevaar ingehou het,⁶⁵⁸ die sosiale spanning in die Kaapse samelewing met sy groot aantal ingevoerde, ontwigte en wrokkige slawe wat brandstigting in die hand gewerk het,⁶⁵⁹ die oorwegend huishoudelike aard van Kaapse slawerny wat huisplanne en werfuitleg beïnvloed het, sowel as die teenwoordigheid van uiters bekwame slaweambagslui⁶⁶⁰ deur wie se bedrewe hande die tipies inheemse Kaapse boukuns, met inagneming van alle voorafgaande faktore, uiteindelik gestalte verkry het.

Wat die kulturele heterogeniteit van die Kaapse samelewing betref, is daar reeds na die koloniste uit Europa verwys, wat onder meer Nederlanders, Duitsers, Skandinawiërs, Franse en Engelse ingesluit het.⁶⁶¹ Hulle het sekere ontwikkelde Europese boustyle, naamlik die Klassisisme, Barok, Rococo, Neo-Klassisisme sowel as die Georgiëanse boustyl met hulle saamgebring wat veral in die uiterlike stylelemente, soos die Kaaps-Hollandse fasade, gewel, voordeur en die binnehof weerspieël word.⁶⁶² Aan die Kaap het die oorvleueling en vermenging van style dit moeilik gemaak om bepaalde style binne 'n bepaalde tydperk vas te pen. Europese invloed word veral in die chronologiese ontwikkeling van die Kaapse gewel weerspieël. Volgens De Bosdari en Cook het die agtiende-eeuse Kaapse gewels hulle oorsprong in Nederland.⁶⁶³ In die vroeg-agtiende eeu is Renaissance-Invloed te bespeur, terwyl die Barok duidelik neerslag gevind het in die holbol-gewels met hulle dekoratiewe lys- en reliëfwerk wat vanaf die middel van die agtiende eeu aan die Kaap verskyn het, soos by Elsenburg (1761),

⁶⁵⁵ R. Elphick en R. Shell, *Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795*, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 172; R. Ross, *Cape of Torments*, p. 15.

⁶⁵⁶ A. Davids, *300 Years - The Cape Muslims and Cape architecture*, Ongepubliseerde navorsingstuk, 1997, p. 2; L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, pp. 22 - 25; H. Fransen en M.A. Cook, *The old houses of the Cape*, pp. xix - xx, xxii - xxiii; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 21; C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, pp. 27 - 28.

⁶⁵⁷ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 268; L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 23; A.F. Hattersley, *An illustrated social history of South Africa*, p. 14.

⁶⁵⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 264 en 168; A. Davids, *300 Years - The Cape Muslims and Cape architecture*, Ongepubliseerde navorsingstuk, 1977, p. 2.

⁶⁵⁹ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 246 - 248; O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, pp. 134 - 135; O.F. Mentzel, *Life at the Cape in mid-eighteenth century*, p. 102; P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschrywing van de Kaap de Goede Hoop*, p. 439.

⁶⁶⁰ J. Barrow, *An account of travels into the interior of Southern Africa in the years 1797 and 1798, I*, p. 46; C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 26; R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, pp. 271, 286 - 287; W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 32; R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 47 - 48.

⁶⁶¹ R. Elphick en R. Shell, *Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795*, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 172; R. Ross, *Cape of Torments*, p. 15.

⁶⁶² L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 14; R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 248; D. Lewis, *Cape Malay art and crafts*, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 647.

⁶⁶³ M.A. Cook, *Some notes on the origin and dating of the Cape gables*, *Africana Notes and News* 4(2), Maart 1947, p. 50; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 24.

Landskroon (1769), Libertas (1771), Vergenoegd (1773), Morgenster (1786) en Uiterwyk (1791),⁶⁶⁴ terwyl invloed van die Neo-Klassisisme sedert die einde van die agtiende eeu in die gewels van onder meer Groot Constantia (1793), Nederburg (1800), Neethlingshof (1814) en Krommerivier (1831) sigbaar is.⁶⁶⁵ Die laat-agtiende-eeuse gewels vertoon daarbenewens ook sterk Vlaamse invloed.⁶⁶⁶ Alhoewel op die Europese prototipe geskoei, is 'n Oosterse element wel in die tegniese vaardigheid waarmee die stukkadoorwerk op die gewels deur onder andere Maleierpleisteraars uitgevoer is sowel as die nie-Europese versieringsmotiewe wat plek-plek opduik, te bespeur.

In wese is ook die Bo-Kaap, waar 'n groot gedeelte van die slawe se nageslag – naamlik die Kaapse Moslemgemeenskap – vandag woon, 'n konglomerasie van boustyle en die produk van 'n suksesvolle vermenging van die merkbaar uiteenlopende Kaaps-Hollandse en Britse boukuns gedurende die laat-agtiende tot vroeg twintigste eeu.⁶⁶⁷ In die argitektoniese fusie tussen die netjies kompakte Kaaps-Hollandse dorpshuis en die elegante verhoudings van die Georgiëanse huis, is die beste elemente van beide tradisies bymekaar gebring om veral tydens die eerste helfte van die negentiende eeu 'n esteties aanvaarbare eenheid daar te stel, voor latere Britse boustyl-invloede, die Griekse en Gotiese herlewingsstyle en Victoriaanse stylelemente, 'n invloed op die Bo-Kaapse argitektuur uitgeoefen het.⁶⁶⁸

Europese invloed sou ook via die amptelike klassisistiese Nederlands-Koloniale of “owerheidstyl” soos dit reeds in ander Nederlandse metropolitaanse eweknieë, soos Nieu-Amsterdam, Willemstad te Curaçao in Wes-Indië en in Batavia bestaan het, aan die Kaap neerslag vind.⁶⁶⁹ Dié Nederlands-Koloniale boustyl is veral deur die klassieke boukuns en bouwyse in die Portugese handelsryk geïnspireer, wat weer sy oorsprong in Portugal as deel van die eertydse Romeinse ryk het.⁶⁷⁰ Behalwe vir dié boustyl, het die Nederlanders ook met gemak die beproefde Mediterreense bouwyse van hulle Portugese voorgangers in die Ooste aan die Kaap ingevoer. Hiervolgens moes slawebouers veral die Portugese muurbouwyse aan die Kaap toepas.⁶⁷¹ Ruwe boustof, soos rivierklippe, gekapte klip of rousteen, is met deurgetrapte klei tussenin opeengestapel en die muur daarna met 'n laag kalkpleister teen verwerking en deurdringende winterreëns bedek. Die formele klassisistiese Nederlands-Koloniale boustyl is waar te neem in die regeringsgeboue wat tot laat in die agtiende eeu deur die VOC aan die Kaap opgerig is.⁶⁷²

Naas die amptelike Nederlands-Koloniale boustyl met sy klassieke inslag, het Europese invloed ook in die boere-argitektuur of “volksboukuns” aan die Kaap neerslag gevind. Elemente van die meer primitiewe Middeleeuse Noord-Europese boereboukuns, met lae dik buitemure van soosie of gesmeerde latwerk en spits gradakke is, aanvanklik, sonder veel verandering, deur die eerste generasie koloniste of setlaars aan die Kaap oorgeplant, soos blyk uit die eenvoudige

⁶⁶⁴ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, pp. 6 - 10 en 27.

⁶⁶⁵ *Ibid.*, pp. 10 - 16; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 27.

⁶⁶⁶ M.A. Cook, Some notes on the origin and dating of the Cape gables, *Africana Notes and News* 4(2), Maart 1947, p. 50.

⁶⁶⁷ A. Davids, Community participation in conservation and urban regeneration: The case of Bo-Kaap, in D. en E. Japha (reds.), *The Proceeding of the National Urban Conservation Symposium*, p. 87.

⁶⁶⁸ L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 17.

⁶⁶⁹ *Ibid.*, p. 15.

⁶⁷⁰ B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, pp. 2 - 5.

⁶⁷¹ *Ibid.*, pp. 30 - 31; H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 6.

⁶⁷² L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 15.

reghoekige eenvertrek-woning en die eenvertrek *kapstijlhuis*,⁶⁷³ wat soms ook met die slawe gedeel is.

Oosterse invloed in die Kaapse boukuns was onder meer afkomstig van die groot aantal Kompanjiesamptenare wat met hulle koms na die Kaap, reeds 'n lang dienstermyn in Nederlands Oos-Indië agter die rug gehad het en as sodanig deur die sogenaamde *Indische* (Eurasiese) kultuur in die VOC se Oosterse kolonies beïnvloed is.⁶⁷⁴ Belangrik egter was die groot aantal Oosterse slawe aan die Kaap wat van die Indiese kusgebiede, Ceylon en die Indonesiese Argipel afkomstig was.⁶⁷⁵ Oosterse invloed het in dié opsig veral neerslag gevind in die netjiese klipbouwerk sowel as die dekoratiewe reliëf- en pleisterwerk van veral die Indiër- en Maleierslawe.⁶⁷⁶ Bataafse invloed is voorts sigbaar in die latere wye stoepe, dik mure, hoë plafonne, ingeboude bankies op die stoepe⁶⁷⁷ sowel as die ingevoerde Burmese kiaat wat vir buitewerk gebruik is.⁶⁷⁸ Die “portefisie” of “porte de visite”, 'n houtdeur of -skerm wat die voorhuis en die agterkamer van mekaar geskei het, sowel as die galdery of gaandery is ook van Oosterse herkoms.⁶⁷⁹ Die gebruik van “klompjes” of “Bataafse teëls” as vloer- en veral stoepteëls het waarskynlik van Nederland via Batavia na die Kaap oorgewaaai. Dié uiters harde, klein steentjies het hulle weg as ballas in VOC-skepe van Nederland – die toenmalige Bataafse Republiek – na die Kaap gevind.⁶⁸⁰

Die afwesigheid en beskikbaarheid van boumateriaal hier te lande het ongetwyfeld 'n rol in die ontwikkeling van die plaaslike boukuns gespeel. Die aanvanklike tekort aan stene en die beskikbaarheid van Kaapse riet het die lae mure (tussen 2,4 en 3,4 meter) en grasdakke van die eerste wonings geïnspireer.⁶⁸¹ Die houttekort gedurende die agtiende eeu, wat invoere vanaf Nederland, Mauritius en die Ooste genoodsaak het, het tot gevolg gehad dat daar tot die einde van die agtiende eeu min of geen houtvloere aan die Kaap was nie.⁶⁸² Daarbenewens is die onopvallende, eenvoudige kiaathouttrap van die stedelike dubbelverdiepinghuis, wat gewoonlik in 'n hoek weggesteek is, ook aan die timmerhout-skaarste te wyte.⁶⁸³ By implikasie sou dié tekort ook 'n invloed op die arbeid van die skrynwerkerslawe hê wat veel minder met die insit van houtvloere en die maak van houttrappe besig sou wees.

⁶⁷³ B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, pp. 4 - 5 en 11; J. Walton, *Homesteads and villages of South Africa*, pp. 5 - 6; J. Walton, *Old Cape farmsteads*, pp. 11 - 12; J. Walton, The South African “kapstijlhuis” and some European counterparts, *Restorica* 10, Desember 1981, pp. 2 - 8; A.F. Hattersley, *An illustrated social history of South Africa*, p. 11.

⁶⁷⁴ P.D. Milone, *Indische culture and its relationship to urban life*, *Comparative Studies in Societies and History* 9, 1966 - 1967, pp. 407 - 426; D. Lewis, Cape Malay art and crafts, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 647.

⁶⁷⁵ R. Ross, *Cape of Torments*, p. 13.

⁶⁷⁶ D. Lewis, Cape Malay art and crafts, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 647.

⁶⁷⁷ *Loc. cit.*

⁶⁷⁸ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 32.

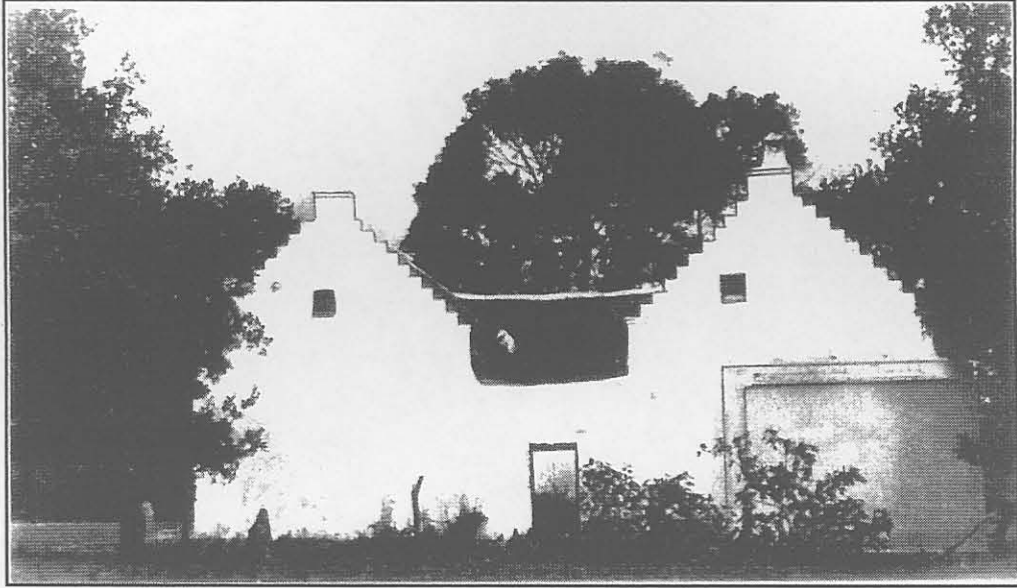
⁶⁷⁹ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 23.

⁶⁸⁰ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 24.

⁶⁸¹ A. Davids, *300 Years – The Cape Muslims and Cape architecture*, Ongepubliseerde navorsingstuk, 1997, p. 2; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 20; H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 4.

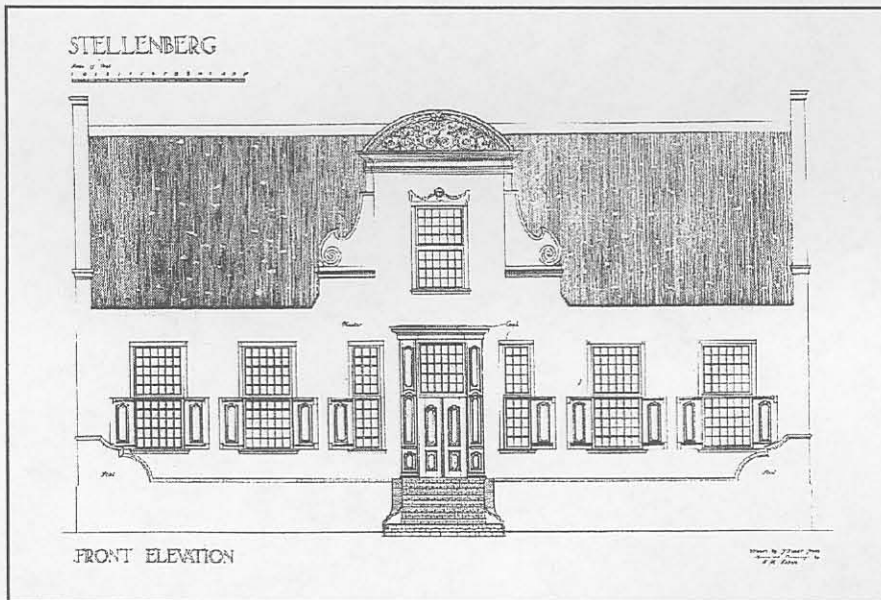
⁶⁸² C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 21.

⁶⁸³ *Ibid.*, p. 32.

Figuur 157: Trapgewels soos dié van Noordhoek was veral funksioneel tydens die blus van dakbrande, aangesien dit deur die slawe as trap gebruik is om emmers water tot bo-op die dak te dra.

Uit: G.E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa* (London, 1957), p. 20.

Figuur 158: Stellenberg as 'n klassieke voorbeeld van 'n kelderlose enkelverdieping landelike woonhuis na 1706.

Uit: G.E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa* (London, 1957), plaat 58.

Die Kaapse klimaat, met sy nat winters en noordweste winde, sowel as droë warm somers met stormsterk suidoostewinde, het 'n belangrike rol in die ontwikkeling van 'n inheemse Kaapse boukuns gespeel.⁶⁸⁴ Dié klimaat het groot eise aan veral dakke gestel. 'n Effektiewe dak moes brandbestand, windbestand en waterdig wees.⁶⁸⁵ In die landelike boukuns van die akkerboustreek was die grasdak met sy steil helling, alhoewel vlambaar, die beste keuse, aangesien dit waterdig en weens die gebruik van endgewels, redelik wind- en stormbestand was. 'n Vuurvaste waterdigte staandak van teëls sou nie die Kaapse stormwinde kon weerstaan nie,⁶⁸⁶ terwyl 'n platdak oneindige waterdigtingsprobleme opgelewer het. Die boustyl moes by die eise van die klimaat en omgewing aanpas en sou in praktyk deur slawehande ten uitvoer gebring word.

Waar die voorgewel met sy solderdeur in Nederland toegang tot stoorware in die solder verleen het, is die praktiese funksie van die voorgewel aan die Kaap deur vuur, wat per abuis ontstaan of deur wraaksugtige slawe gestig is, en deur water bepaal. Hier te lande moes die gewel, behalwe sy versieringsfunksie en die feit dat dit lig in die solder moes voorsien, ook die voordeur in geval van 'n dakbrand teen vallende brandende dakmateriaal en in geval van reën teen water van die dakoorhang beskerm.⁶⁸⁷ Die endgewel met 'n trapvoorkoms, wat sy oorsprong in Noord-Europa het en veral tussen 1775 en 1825 aan die Kaap voorgekom het⁶⁸⁸ (**Fig. 157**), het hier te lande tydens 'n dakbrand as trap gedien waarlangs wateremmers deur die slawe na bo gedra kon word. Daarbenewens was die *brandzolder*, wat kundig en effektief deur onder meer slawebouers in opdrag van hulle meesters aangebring is, 'n poging om brande in landelike grasdakwonings te beheer.⁶⁸⁹ Dit het bestaan uit 'n brandbestande soldervloer van pale en riet met 'n kleilaag waarin stene vasgesit is. Dit het die brand tot die dak beperk. Brandende dakmateriaal kon op die vuurvaste brandsolder val sonder die gevaar dat dit na die onderste gedeelte van die huis sou versprei.⁶⁹⁰ Shell is van mening dat die *brandzolder* waarskynlik die duidelikste en mees eiesoortige innovasie van Kaapse landelike vernakulêre argitektuur is, terwyl dit ook die mees beduidende afwyking van kontemporêre Europese boukundige norme was.⁶⁹¹

Brandgevaar, sterk winde en beskikbare ruimte en grondoppervlak het tot gevolg gehad dat die meerderheid landelike huise, waarvan Stellenberg (**Fig. 158**) 'n goeie voorbeeld is, na 1706 slegs enkelverdiepings sonder kelders was.⁶⁹² Tydens die eerste helfte van die agtiende eeu het Mentzel opgemerk dat "[t]he private dwellings of the burghers are uniformly built of brick under a thatched roof, and are all single-storied – or rather are all on the ground-floor without either basements or cellars".⁶⁹³ Dit het onder meer die gebruik van duur, vlambare houttrappe onnodig gemaak.

⁶⁸⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 248, 264 en 275; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 31.

⁶⁸⁵ L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 23.

⁶⁸⁶ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 31.

⁶⁸⁷ *Ibid.*, p. 24.

⁶⁸⁸ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, pp. 17 en 21.

⁶⁸⁹ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, pp. 21, 29 - 30.

⁶⁹⁰ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 24.

⁶⁹¹ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 279 - 280.

⁶⁹² *Ibid.*, p. 279.

⁶⁹³ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, p. 134.

Wat die landelike gebied betref, was brandstigting hier minder algemeen as in die stad. Dit is waarskynlik toe te skryf aan isolasie, die huishoudelike aard van slawerny met betroubare huisslawe wat die kwaadwillige intensies van ander slawe aan die eienaar verklap het, sowel as die feit dat samesweerders, drosters en brandstigters genadeloos deur die kommando's gejaag en meesal opgespoor is.⁶⁹⁴ Dit verklaar heel waarskynlik die behoud en prominente plek van die tipies Kaaps-Hollandse grasdakhuis in die Kaapse landelike argitektuur.

Behalwe vir die sterk suidoostewind, is die stedelike boukuns daarenteen in 'n groot mate beïnvloed deur die sosiale spanning in die Kaapstadse samelewing met sy groot aantal ingevoerde ontwrigte en wrokkige slawe wat brandstigting in die hand gewerk het. In die verwarring en chaos van 'n stedelike brand was dit moeilik om die skuldiges te identifiseer en het hulle in baie gevalle skotvry gekom.⁶⁹⁵ Brand het 'n bedreiging vir alles en almal ingehou en brandstigting was daarom 'n effektiewe wapen in die hande van wraaksugtige en kriminele slawe; veral in stedelike gebied met naasliggende grasdakhuisse en stormsterk suidoostewinde wat die vlamme aangeblaas en die vuur soos blits versprei het.⁶⁹⁶ Al vier die groot brande wat Stellenbosch in 1710 en 1803⁶⁹⁷ en Kaapstad in 1736 en 1798 getref het, is deur slawe gestig.⁶⁹⁸ Die verwoestende brand wat Kaapstad in 1736 geteister het, is deur nie minder nie as sestien voortvluggende slawe tydens 'n sterk suidoostewind gestig.⁶⁹⁹

Die vrees vir brandstigting en die behoefte om brande ten alle koste te beperk en te beheer, het 'n belangrike invloed op die Kaapse stedelike argitektuur uitgeoefen, soos Shell tereg opgemerk het: "arson and the high winds of the Cape transformed and dominated the colonial urban architecture."⁷⁰⁰ Waar water die belangrikste element in die kanaalfront argitektuur van Nederland was, was vuur, wind en die teenwoordigheid van verontregte, wrokkige slawe die belangrikste elemente in die ontwikkeling van die nuwe Kaapse stedelike argitektuur.⁷⁰¹ As voorsorg teen brandstigting deur kwaadwillige slawe, het die owerhede burgers reeds in 1686 aangemoedig om hoër mure te bou en doringbosse rondom hulle huise te plant.⁷⁰² 'n Resolusie van 1 Julie 1686 het die bou van dorps huise met lae dakoorhange verbied, aangesien dit maklik deur kwaadwillige slawe en Khoikhoi aan die brand gesteek kon word. Die inwoners van Tafelvallei is voorts aangesê om "tot securiteit harer huijse, en om deselve te praeserveren voor brandstigting ... deselve tot op twintig voeten hoog van de grond af in hegte muuren ... in't toekomstende op [te] trekken."⁷⁰³ Nadat die Politieke Raad in 1697 weereens moes verneem "dat de daken en affdaken met riet bedect van diverse huijssen geheel laegh op de aerde hingen" is

⁶⁹⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 276 - 277.

⁶⁹⁵ *Ibid.*, pp. 248 en 264.

⁶⁹⁶ K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 249; P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschrijving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 439; O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, pp. 134 - 135; O.F. Mentzel, *Life at the Cape in mid-eighteenth century*, pp. 100 - 101.

⁶⁹⁷ H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806, II*, p. 128.

⁶⁹⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 411.

⁶⁹⁹ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, pp. 134 - 135; O.F. Mentzel, *Life at the Cape in mid-eighteenth century*, pp. 100 - 102.

⁷⁰⁰ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 264.

⁷⁰¹ *Loc. cit.*

⁷⁰² K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, p. 214.

⁷⁰³ A.J. Böeseke (red.), *Resolusies van die Politieke Raad III, 1681 - 1707, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 137.

‘n resoluëie nogmaals in dié verband uitgevaardig.⁷⁰⁴ Waar kanale in Nederland hoofsaaklik ‘n vervoerfunksie gehad het, is dit sedert 1687 aan die Kaap vir huishoudelike gebruik sowel as die blus van brande voor die dorpshuise en geboue benut.⁷⁰⁵

Die invoer van die platdak as teenvoeter vir brandstigting, sou een van die belangrikste elemente in die ontwikkeling van die stedelike argitektuur aan die Kaap wees. Vuur, wind en reën inaggenome, was dit die beste opsie vir die stad, maar weens waterdigtingsprobleme en finansiële implikasies,⁷⁰⁶ sou die platdak eers na ‘n langsame proses ‘n prominente plek in die tipies Kaapstadse argitektuur inneem. In 1717 het die owerhede voorgestel dat die bou van grasdakwonings laat vaar word en ook voorskrifte vir ‘n waterdigte en brandvaste platdak uitgereik.⁷⁰⁷ Hiervolgens moes die bouers hardgebakte stene op latte, wat aan die geel- of kiaathoutbalke vasgespyker is, lê waarop ‘n vuurvaste mengsel van 4 dele fyngestampde skulpe, 2 dele boukalk en 2 dele verpoeierde baksteen, wat met klapperolie tot ‘n deeg gebrei is, 1½ (3,8 cm) duim dik versigtig met houthamers op die stene vasgeslaan moes word. ‘n Mengsel van 10 dele gesifte kalk, 3 dele fyngesifte gruis of verpoeierde baksteen en een deel Bengaalse suikersediment of molasse van een duim (2,5 cm) dik, moes op die eerste laag vasgestamp word. ‘n Waterdigte vloestofmengsel van kalk, klapperolie en suikersediment moes as afronding oor die tweede laag aangewend word.⁷⁰⁸

Gesiene Kompanjiesamptenare het die voortou in die ontwikkeling van die nuwe defensiewe brandbestande stedelike boustyl geneem.⁷⁰⁹ Een van die eerste platdakhuise wat in Kaapstad gebou is, was dié van fiskaal Joan Blesius.⁷¹⁰ In ‘n desperate poging om sy dak waterdig te maak, het die eenaar van die eerste platdak burgerhuis in 1717 dié dak met walvisolie deurdrenk.⁷¹¹ Met die nuwe platdak slawelosie as voorbeeld is alle Kompanjiesgeboue vanaf 1719 met plat dakke vervang.⁷¹² Die eerste suksesvolle platdak burgerhuis is egter eers in 1732 deur die welgestelde slawebesittende kleremaker, Hendrik Müller, in Kaapstad gebou. Alhoewel die dak van dié drieverdieping woning deeglik met Nederlandse klinkerteëls in pleister gebou is, het dit nogtans waterdigtingsprobleme opgelewer tot dit drie of vier jaar later, op aanbeveling van ‘n vriend, suksesvol met verskeie lae van visolie of lewertraan wat in warm weer aangewend is, waterdig gemaak is.⁷¹³

⁷⁰⁴ A.J. Böeseke (red.), *Resolusies van die Politieke Raad III, 1681 - 1707, Suid-Afrikaanse Argiefstukke*, p. 320.

⁷⁰⁵ C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, pp. 22 - 23.

⁷⁰⁶ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 268.

⁷⁰⁷ L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 23; C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, p. 27.

⁷⁰⁸ J. Walton, *Homesteads and villages of South Africa*, pp. 17 - 18; C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, p. 26; G.E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa*, p. 25.

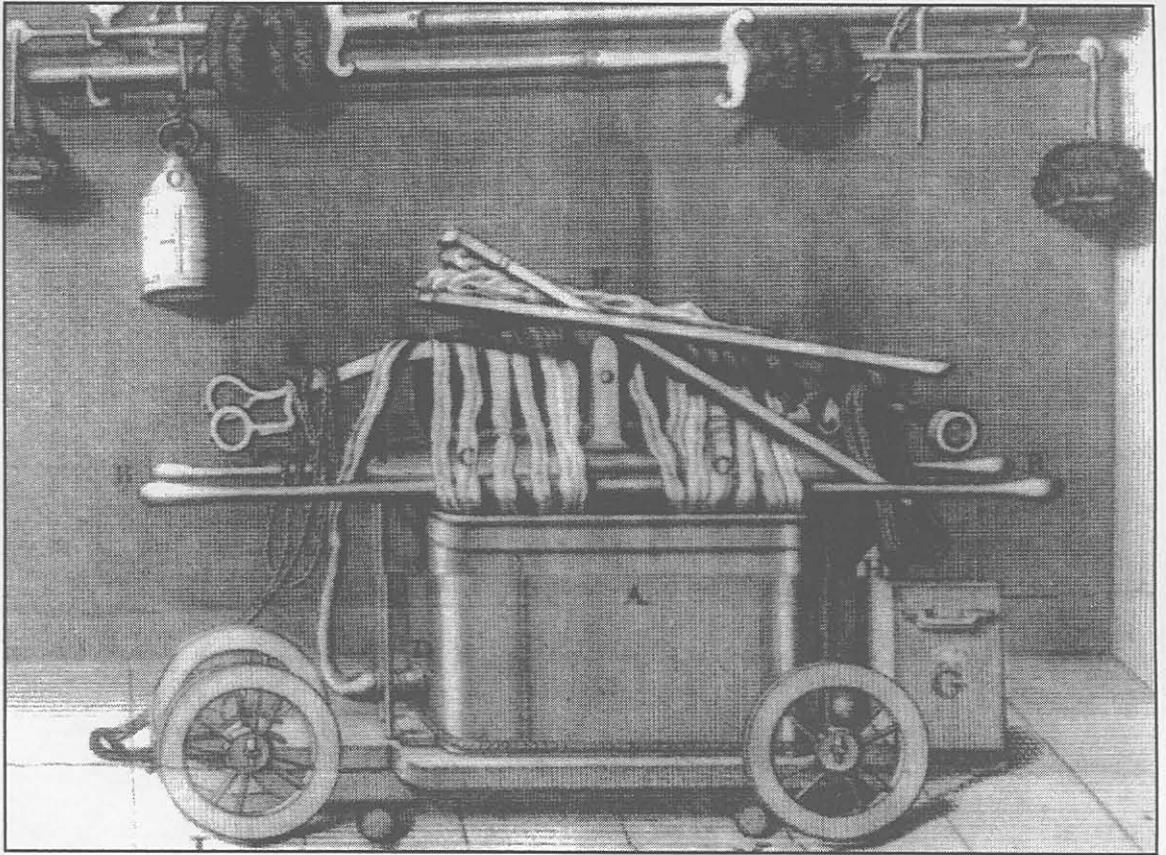
⁷⁰⁹ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 268.

⁷¹⁰ P. Brooke Simons, *Cape Dutch Houses*, pp. 25 - 26.

⁷¹¹ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 1.

⁷¹² R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 411.

⁷¹³ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, p. 134.

Figuur 159: 'n Brandweermasjien wat in 1737, na die verwoestende Kaapstadse brand van 1736, deur die Nederlands Oos-Indiese Kompanjie na die Kaap gestuur is. Die masjien is deur onder meer die vryslawe wat tot brandweerdienste opgeroep is, gebruik.

Kaapse Argiefbewaarplek, M. 436.

Finansiële oorwegings⁷¹⁴ sowel as die waterdigtingsprobleem het remmend op die spoedige implementering van die platdak ingewerk tot die eerste groot brand Kaapstad in 1736 getref het.⁷¹⁵ Dié brand wat deur voortvluggende slawe gestig is en groot skade aangerig het, was die keerpunt in die ontwikkeling van die Kaapse vernakulêre stedelike argitektuur.⁷¹⁶ Om die risiko van brande te beperk, is die voorbeeld van Müller, volgens Mentzel, deur sommige persone nagevolg met kaptein Rudolf Siegfried Alleman, die stoormeester Swellengrebel, die apteker Henning, die assistent-fiskaal Reder en verskeie ander welgestelde burgers wat platdakhuise gebou het. Mentzel was inderdaad reg in sy voorspelling dat gras- of rietdakhuise in Kaapstad mettertyd sou verdwyn.⁷¹⁷

Na die brand van 1736 is streng maatreëls deur die owerheid getref om die risiko's van brand daadwerklik te beperk. 'n Bevel is uitgevaardig ingevolge waarvan alle Kompanjiesgeboue voortaan platdakke moes hê⁷¹⁸ en vryslawe is opgeroep om brandweerdienste te verrig⁷¹⁹ (**Fig. 159**). Ingeval van 'n nagtelike brand moes die *ratehwag* die klokke van die kerk en Kasteel lui,⁷²⁰ terwyl die hoofde van huishoudings verplig was om alle brandregulasies te memoriseer.⁷²¹ Daarbenewens moes deurgange van 4 voet (ongeveer 1,3 meter) tussen huise gelaat word om brandbestryding te vergemaklik.⁷²²

Tydens brande was 'n platdak die ideale plek vanwaar die waterremmers en brandslang effektief deur die slawe en vryswart brandbestryders gebruik kon word om 'n brand vinnig onder beheer te bring.⁷²³ Weens die brandgevaar het die gewildheid van die grassdak begin afneem, alhoewel dit nie onmiddellik sou verdwyn nie. In 'n afbeelding wat Rach in 1764 van Groentemarkplein (**Fig. 42**) gemaak het, het slegs die Burgerwachthuis 'n platdak, terwyl die meeste huise nog rietdakke gehad het. Uit die waarnemings van Sparrmann, Thunberg en De Jong gedurende die tweede helfte van die agtiende eeu blyk dit dat die platdak geleidelik ingefaseer is.⁷²⁴ Voortsetting van brandstigting deur slawe sou as katalisator in dié verband dien.

Ten spyte van ernstige strawwe wat aan brandstigerslawe opgelê is,⁷²⁵ het brandstigting in

⁷¹⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 268.

⁷¹⁵ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, pp. 134 - 135; O.F. Mentzel, *Life at the Cape in mid-eighteenth century*, pp. 100 - 102.

⁷¹⁶ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 269.

⁷¹⁷ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, p. 135.

⁷¹⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 269.

⁷¹⁹ A. Davids, *300 Years – The Cape Muslims and Cape architecture*, Ongepubliseerde navorsingstuk, 1997, p. 3.

⁷²⁰ H.C. Dominicus, *Het huiselik en maatschappelik leven van de Zuid-Afrikaner in de eerste helft der 18de eeuw*, p. 68.

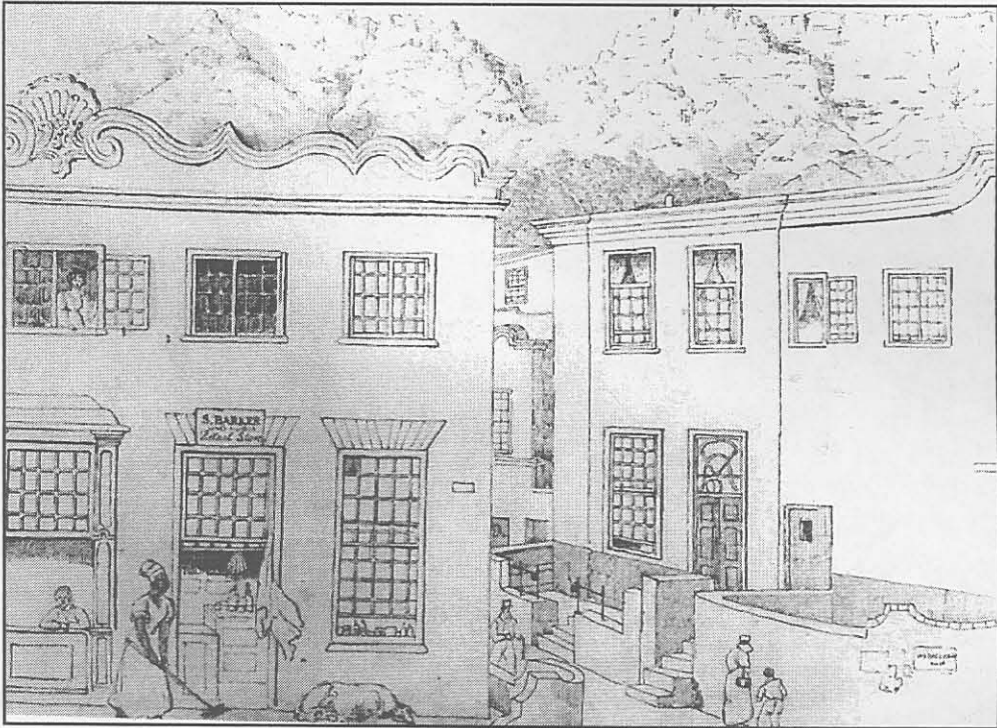
⁷²¹ S.D. Naudé (red.), *Kaapse Plakkaatboek III*, pp. 42 - 50.

⁷²² O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, p. 135.

⁷²³ *Loc. cit.*

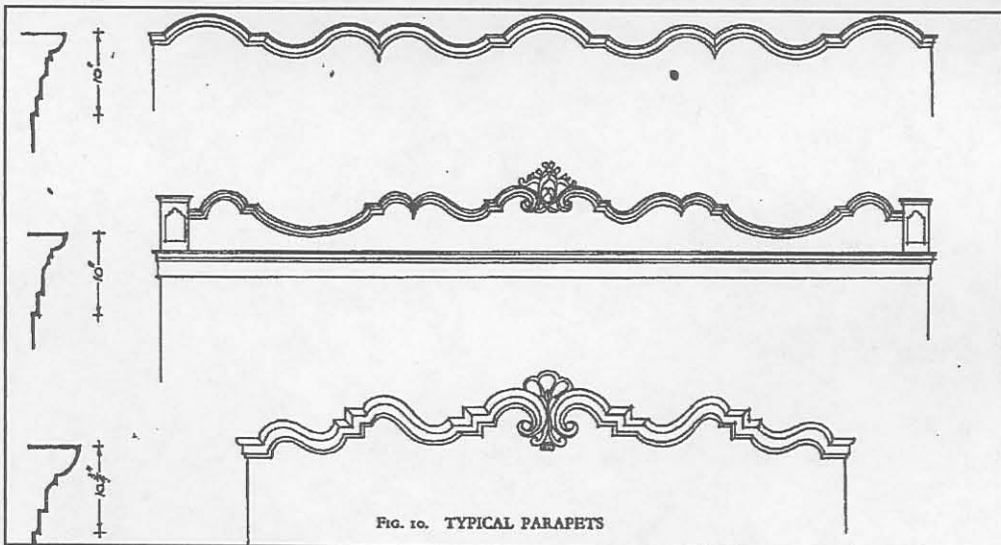
⁷²⁴ A. Sparrman, *A voyage to the Cape of Good Hope ... 1772 - 1776, I* (red. V.S. Forbes), p. 47; C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, (red. V.S. Forbes), p. 25; C. de Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797, I*, p. 117.

⁷²⁵ P. Kolbe, *Naaukeurige en uitvoerige beschryving van de Kaap de Goede Hoop II*, p. 439; O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope II*, p. 133; H.C.V. Leibbrandt (red.), *Journal, 1699 - 1732, III, Précis of the Archives of the Cape of Good Hope*, pp. 255, 272, 281 en 296; V. de Kock, *Those in bondage*, p. 180; J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop, naar Batavia, Bantam, Bengalen, enz. gedaan in de jaaren MDCCCLVIII tot MDCCCLXI, II*, p. 141.

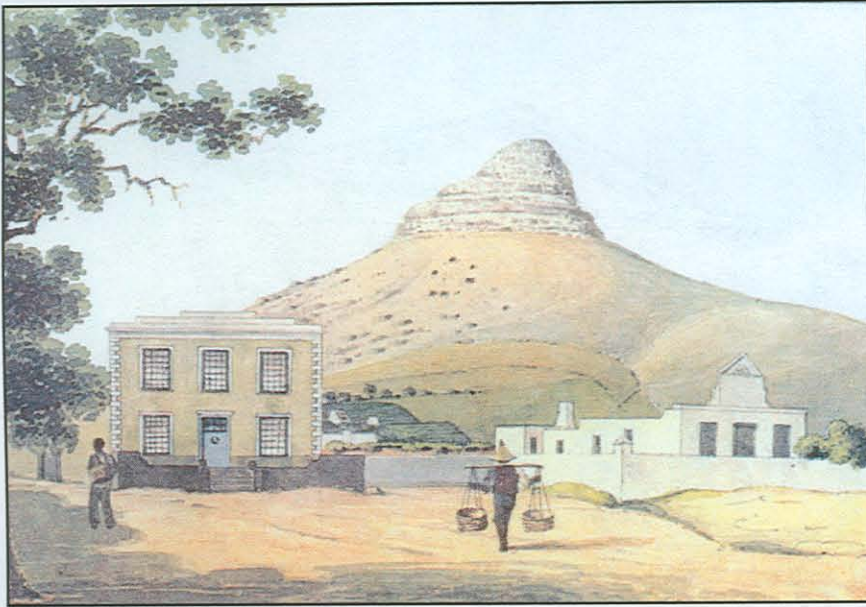
Figuur 160: Mev. Barker se winkel op die hoek van Burg- en Kasteelstraat, Kaapstad, volgens 'n tekening in 1832 deur sir Charles D'Oyly in die Kaapse Argiefbewaarplek, no. A 2998. Die geboue in hierdie prent is tipies van die laat-agtiende, vroeg-negentiende-eeuse brandwerende argitektuur, wat veral na die stigting van ernstige brande deur slawe in Kaapstad posevat het en wat onder meer deur rietlose, gewellose pladdakgeboue – met of sonder Barok-geïnspireerde golwende borswerings – gekenmerk is.

Uit: C. Pama, *Regency Cape Town* (Kaapstad, 1975), p. 27.

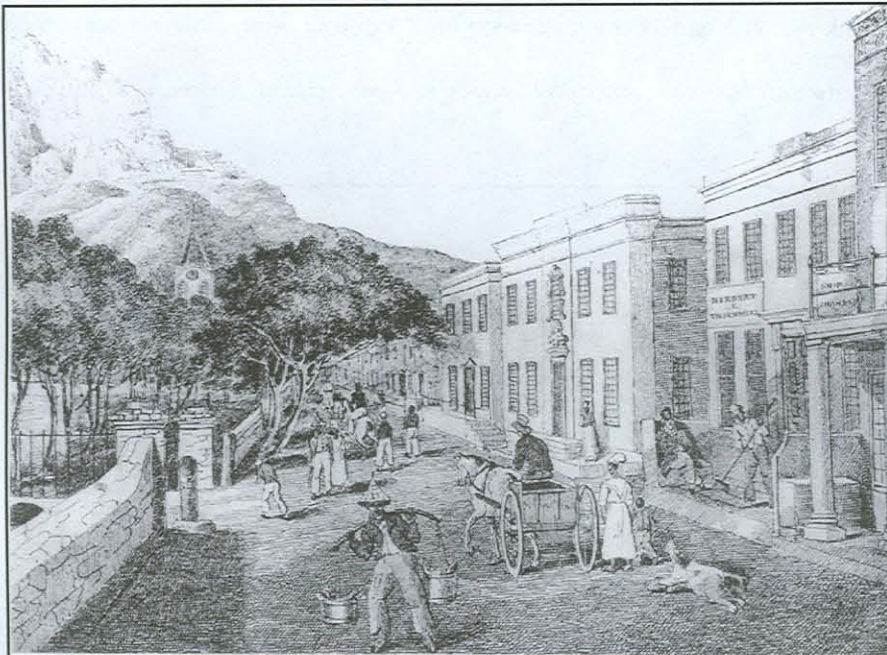
Figuur 161: Drie variasies van die Kaapse Barok-geïnspireerde borswerings – meesal die handewerk van bekwaame slawepleisteraars.

Uit: G.E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa* (London, 1957), p. 12.

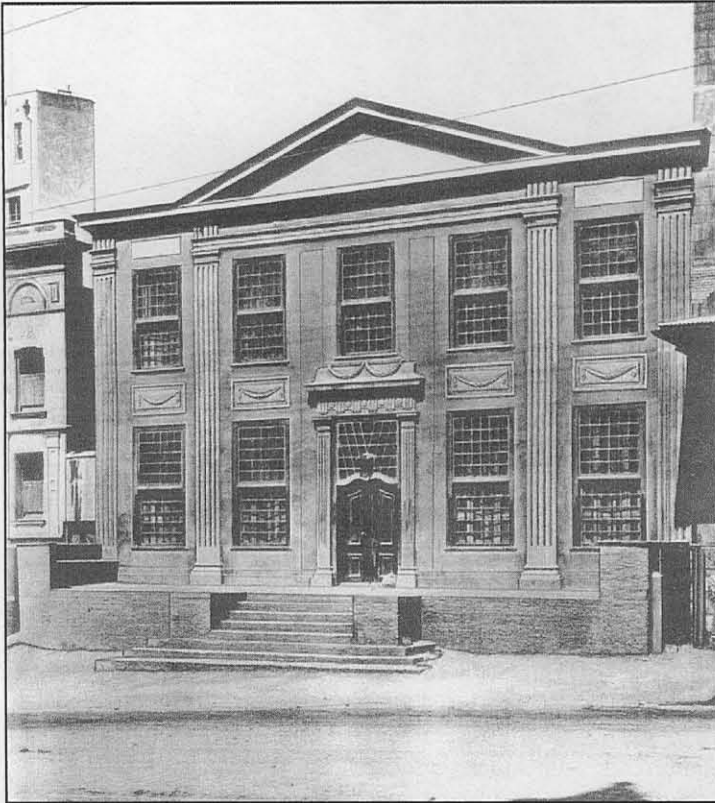
Figuur 162: 'n Georgiaanse dubbelverdiepinghuis in Kaapstad, volgens 'n waterverftekening deur H.C. de Meillon in die Brenthurst-versameling, Johannesburg. Die Georgiaanse boustyl, met sy kenmerkende platdak, onopgesmukke borswering, kroonlins en fasade, het ongetwyfeld aan die eise van die Kaapse brandwerende argitektuur voldoen.

Uit: A.H. Smith (red.), *Cape views and costumes. Water-colours by H.C. de Meillon in the Brenthurst Collection Johannesburg* (Johannesburg, 1978), p. 29.

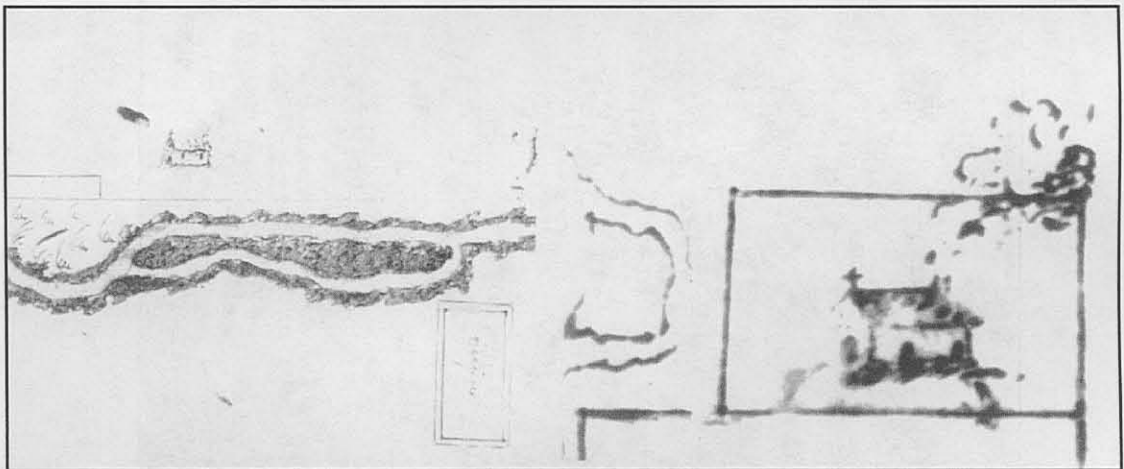
Figuur 163: Platdakgeboue in die Heerengracht, Kaapstad, volgens 'n penskets in 1832 deur sir Charles D'Oyly in die Kaapse Argiefbewaarpark, no. A 3003.

Uit: C. Pama, *Regency Cape Town* (Kaapstad, 1975), p. 30.

Figuur 164: Die Koopmans De Wet-huis – ‘n tipiese voorbeeld van die Kaapse stedelike argitektuur waarin bestaande Europese en Nederlands-Koloniale boustyle vernuif by die eise en invloede van plaaslike omstandighede, soos stormsterk winde en slaweteenwoordigheid, vermeng en aangepas is. Let op die platdak met sy klassieke, buitengewoon breë pediment, hortjielose vensters en die lantern bokant die voordeur.

Uit: G.E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa* (London, 1957), plaat 28.

Figuur 165: Die aanvanklike woonhuise op Spier en Krommerivier – beskeie reghoekige enkelvertrekgeboue met vensters in die symure, die ingang en haard in die twee kort mure onderskeidelik en ‘n kruis op die gewel bokant die ingang.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 13.

Kaapstad voortgeduur en in 1798 het die tweede groot brand, wat weereens deur slawe gestig is, groot skade aan eiendom berokken.⁷²⁶ Na lang beraadslaging het die stadsowerhede in 1804 bepaal dat geen huise in Kaapstad voortaan gras- of rietdakke mag hê nie of dat 'n ou dak deur 'n nuwe grasdak vervang mag word nie.⁷²⁷ Hiermee het die uitfasering van die spitsvormige grasdak met sy gewel in alle erns begin. Gewellose platdakgeboue met of sonder 'n Barok-geïnspireerde golwende borswering⁷²⁸ (**Fig. 160 & 161**) of met 'n klassieke pediment⁷²⁹ van die Neo-Klassisisme (**Fig. 83**) het sy plek ingeneem. Teen 1831 was daar slegs 'n enkele grasdakgebou in die middel van Kaapstad oor. Na 1798 is geen buitehortjies wat brande vinniger laat versprei het, toegelaat nie. As veiligheidsmaatreel teen kwaadwillige slawe en Khoikhoi, moes 'n buite-lantern bokant die voordeur saans deur alle inwoners aangesteek word om die voorportaal deur die bolig van die huis sowel as die straat te verlig.⁷³⁰

Alhoewel Georgiïaanse invloed reeds sedert die Eerste Britse Besetting in 1795 te bespeur is,⁷³¹ het 'n grootskaalse vermenging van dié klassieke Europese boustyl met die plaaslike stedelike vernakulêre boukuns egter eers sedert die Tweede Britse Besetting in 1806 plaasgevind.⁷³² Die Georgiïaanse boustyl, met sy kenmerkende platdak, onopgesmukte borswering, kroonlÿs en fasade (**Fig. 162**), het sonder twyfel aan die eise van die plaaslike brandwerende argitektuur voldoen. As sodanig is dit heel gemaklik in die nuwe stedelike boustyl opgeneem.

In die 1830's was die Kaapse stedelike vernakulêre boukuns reeds gevestig. In wese was dit die produk van 'n ontwikkelingsproses waarin bestaande Europese en Nederlands-Koloniale boustyle op 'n unieke wyse by die eise en invloede van plaaslike omstandighede, soos die stormsterk winde en slaweteenwoordigheid, vermeng en aangepas is. Hierdie inheemse stedelike argitektuur is in die tyd gekenmerk deur gragte of kanale en talle deurgange of stegies, sowel as platdakgeboue (**Fig. 49, 60 & 163**) en woonhuise met stoepe, gewel- en hortjielose fasades, skuifraamvensters met klein ruitjies en 'n meer indrukwekkende voordeur met 'n bolig en lantern bokant die deur⁷³³ (**Fig. 164**).

Die teenwoordigheid van slawe aan die Kaap, sowel as die huishoudelike aard van Kaapse slawerny het 'n merkbare invloed op huisplanne en werfuitleg uitgeoefen. Die vroeë Kaapse woonhuis was, soos reeds vermeld, 'n beskeie reghoekige gebou met die ingang aan die een kort muur, die haard en skoorsteen aan die teenoorgestelde kort muur, die vensters in die symure en 'n kruis as versieringsmotief en Christen-simbool op die dak bokant die voordeur⁷³⁴ (**Fig. 165**). Weens ekonomiese redes en beperkte leefruimte, is die enkele slawe in besit aanvanklik saam met die eienaar en sy gesin in dié eenvertrekwooning, met slegs 'n tydelike skerm as skeiding, gehuisves. Die vryswarte Louis van Bengale het in 1681 sy slawe saam met ander persone in die solder van sy huis gehuisves, terwyl 'n inwonende slaaf van Henning Hüsing die inbreker Cornelis Brust van Alkman op 6 Junie 1692 om middernag in Hüsing se

⁷²⁶ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 273.

⁷²⁷ *Ibid.*, p. 274; A. Davids, *300 Years – The Cape Muslims and Cape architecture*, Ongepubliseerde navorsingstuk, 1997, p. 3.

⁷²⁸ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 23.

⁷²⁹ *Ibid.*, pp. 29, 41 en 59; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 32.

⁷³⁰ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 32.

⁷³¹ L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 14.

⁷³² H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 27.

⁷³³ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 32; R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 275 - 276.

⁷³⁴ J. Walton, *Old Cape farmsteads*, pp. 11 - 13; H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 1.

huis verras het.⁷³⁵ Die Kaapse owerhede het in elk geval om veiligheidsredes gedurende die sewentiende eeu verkies dat slawe in stedelike gebied onder dieselfde dak as hulle meesters gehuisves word. 'n Sewentiende-eeuse aandklokkeël het uitdruklik bepaal dat slawe na die aandklok, "binne 't huijs" moes wees.⁷³⁶

Die toename in slawe, groterwordende gesinne en toenemende welvaart het tot gevolg gehad dat die uitbreiding van die prototipe huis sedert die begin van die agtiende eeu in aanvang geneem het. In stedelike gebied het dit tot die L- en U-huisplan en in die landelike gebied oorwegend tot die T- en H-huisplan aanleiding gegee.⁷³⁷

Waar erfbreedte dit in die stad toegelaat het, is die enkelvertrek reghoekige woonhuis vergroot deur een of meer kamers in die lengte by te voeg en die deur na die middel van die lang muur te verskuif. Weens beperkte erfbreedtes⁷³⁸ was die mees algemene gebruik egter om 'n kombuis, wat teen die sygrens gelê het, reghoekig tot die een punt van die oorspronklike huis by te voeg wat die huisplan 'n nuwe L-vorm gegee het. Die agtertuin of -werf is gerieflik aan twee kante deur die aanvanklik reghoekige vertrek en die nuwe vleuel omsluit.⁷³⁹ Die slawe is nou in die kombuis gehuisves. Die toenemende behoefte aan woonruimte en toenemende welvaart het tot die vergroting van die woonhuis in die U-plan gelei. Die kombuis, waarin hoofsaaklik die slavinne gehuisves is, was nou op die verste punt van een van die agterste vleuels geleë. Buiteslawekwartiere is vir die steeds toenemende getal slawe opgerig. Uit die waarneming van Mentzel blyk dit dat slawe teen die middel van die agtiende eeu, volgens geslag gehuisves is, en dat dit 'n algemene gebruik was om slavinne in die kombuis van die hoofhuis te laat oornag.⁷⁴⁰ Terwyl die huishoudelike argitektuur aanvanklik deur geslagskeiding gekenmerk is, het dit met die toenemende kreolisering van slawe al hoe meer gebruiklik geraak om slavinne sowel as betroubare Kaapsgebore manlike huisslawe onder dieselfde dak as die meester te huisves, terwyl ingevoerde manlike slawe buite in aparte slawekwartiere gehuisves is.⁷⁴¹ Hierdie skeiding, wat veral teen 1800 'n algemene tendens was, is gedurende die Eerste Britse Besetting deur kaptein Robert Percival bevestig:

... attached to the back of every house, there are separate ranges and yards set apart for the slaves, strongly palisadoed [*sic*] and barricaded to prevent any communication with the former. Here, those slaves who are not highly in their confidence, or not bred up to household offices, are locked up every night.⁷⁴²

In dié opsig dien die grondplan van die Koopmans De Wet-huis in Kaapstad (**Fig. 23**) as tipiese voorbeeld en bevestiging van segregasie ten opsigte van slawehuisvesting in Kaapstad, wat deur veral die huishoudelike aard van Kaapse slawerny in die hand gewerk is. Die tipiese dubbelverdieping U-plan het onder meer huisvesting aan binneshuise slawe op die verste punt van die eerste verdieping in die sogenaamde stoorkamer verleen, terwyl die ingevoerde

⁷³⁵ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 251 - 253.

⁷³⁶ K.M. Jeffreys (red.), *Kaapse Plakkaatboek I*, pp. 64, 215 en 299.

⁷³⁷ J. Walton, *Homesteads and villages of South Africa*, pp. 7 - 9; H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, pp. 1 - 2.

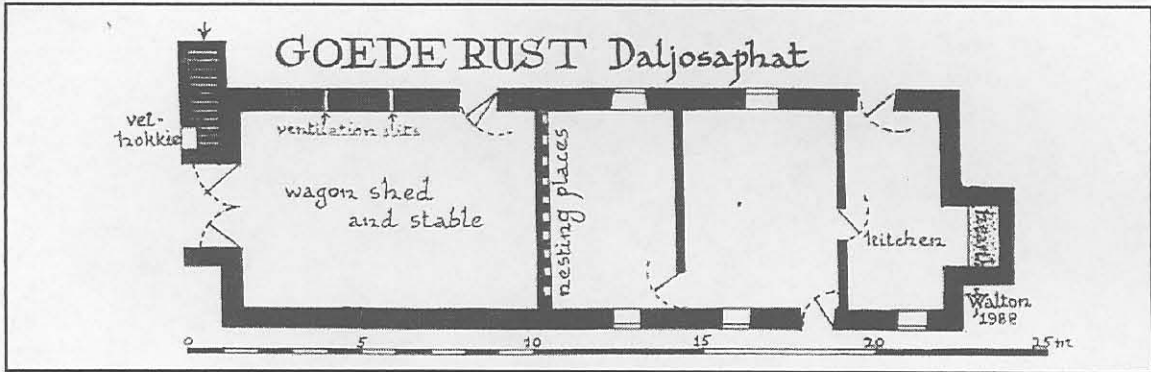
⁷³⁸ B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, p. 23.

⁷³⁹ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 23.

⁷⁴⁰ O.F. Mentzel, *Life at the Cape in mid-eighteenth century*, p. 40.

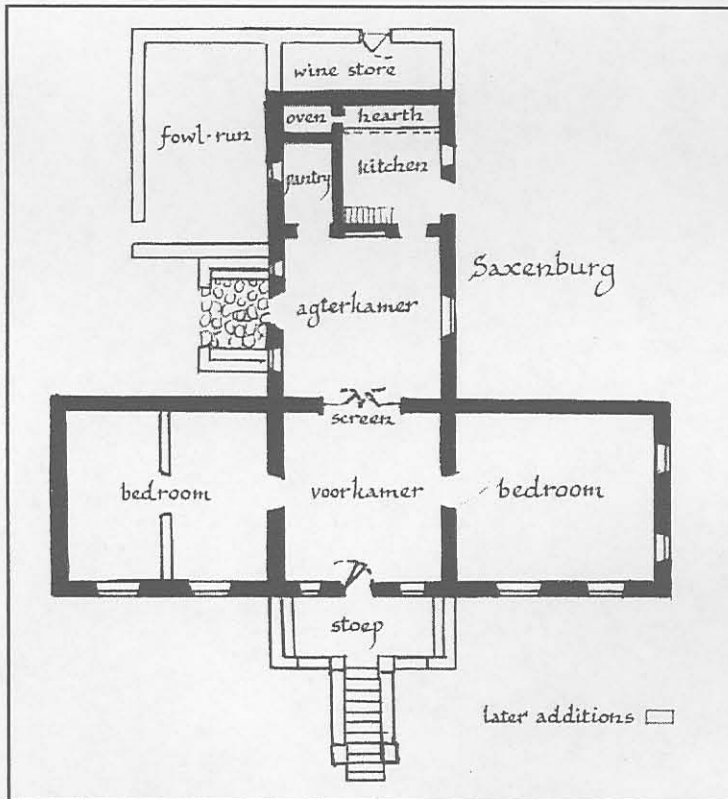
⁷⁴¹ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 259.

⁷⁴² R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 117.

Figuur 166: Plan van die Goede Rust-langhuis, Daljosaphat. Terwyl slegs die kombuis op die verste punt van die voordeur gewoonlik snags as huisvesting vir die beperkte aantal slawe op die plattelandse plaas sou dien, het die hele langhuis in die volgende ontwikkelingsfase sy plek as slawehuisvesting ingeneem.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 51.

Figuur 167: Plan van Saxenburg, 'n tipiese landelike T-plan huis met die kombuis, waar die slawe gehuisves is, op die verste punt en die voorkamer en agterkamer, wat dié vertrek van die einaar se slaapkamer skei, volgens Willem Malherbe.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 28.

manlike slawe in die buitewerkekwartiere, wat na die agterste werf en binnehof van die hoofhuis gefront het, gehuisves is. 'n Interessante verskynsel in die U-plan huis is die *voorhuys* waar die slavinne na werk op lang houtbankies gesit en naaldwerk doen het. Teen die einde van die agtiende eeu het De Jong toepaslik oor die funksie van die *voorhuys* of *gaanderij* kommentaar gelewer:

Eerst heeft men een lange breede gaanderij, aan welker achtereinde vier of zes slavinnen op kleine houten bankjes zitten te naaijen of te breijen. Deze gaanderij, waarin men meest zit, eet, ontbijt en leeft, is het gewoon vertrek.⁷⁴³

Dit is duidelik dat die Kaapse kombuis 'n prominente rol in die Kaapse stedelike sowel as landelike argitektuur gespeel het. Die ligging en isolasie van die kombuis het in noue verband gestaan met die vrees vir brand, die behoefte aan 'n afsonderlike haard waar die slawekokke en kombuis-slawe kon bak en brou, sowel as die behoefte om die binneshuise slawe snags van die koloniste-familie te skei, maar hulle nogtans naby genoeg in 'n geskikte bereikbare ruimte te huisves.⁷⁴⁴ Binneshuise slawehuisvesting sou veral in die koue nat Kaapse winters vir beide slawebediendes en meesters voordele inhou. As sodanig het die huishoudelike Kaapse argitektuur 'n deurslaggewende rol met betrekking tot die kombuis as spilpunt in huishoudelike akkulturasie tussen meester en slaaf gespeel.⁷⁴⁵ In die kombuis het meesters en slaaf die meeste kontak met mekaar gehad, wat sonder twyfel kulturele fusie op veral taal- en kulinêre gebied effektief in die hand gewerk het.

Die slawehandel in Kaapstad het tot gevolg gehad dat aparte slawekwartiere deel van die uitleg van die dorpserv geword het. Dit was die geval met Le Jardin, die dorpswoning van die slawehandelaar Francois Duminy (**Fig. 6**), waar pas aangekoopte slawe in die slawekwartiere gehuisves is tot hulle tydens 'n tekort op die slawemark teen 'n goeie wins verkoop kon word.⁷⁴⁶

Wat huisplanne in die landelike gebied betref, is slawe aanvanklik ook op dieselfde wyse as in die stad in dieselfde enkelvertrekswoning as die eienaar en sy gesin gehuisves. Op die platteland, waar erfbreedte nie 'n beperking was nie, is die aanvanklike enkelvertrekswoning vergroot deur die toevoeging van vertrekke in die lengte om die sogenaamde "langhuis" te vorm.⁷⁴⁷ In die "langhuis" was die kombuis op die verste punt van die voordeur af⁷⁴⁸ (**Fig. 166**). Die uitleg van die langhuis was ongemaklik⁷⁴⁹ en die landelike woning is by voorkeur in die T-plan vergroot.⁷⁵⁰ In die T-plan is die kombuis, waar die slawe gehuisves is, na die agterkant van die huis verskuif, terwyl dit deur die *voorhuys* of voorkamer van die eienaar se slaapkamer geskei is (**Fig. 167**). Sedert die eerste dekades van die agtiende eeu is die H-plan huis, met sy lang lae vertrekke wat gemaklik oor die grondoppervlak strek,⁷⁵¹ in die landelike gebied

⁷⁴³ C. de Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797*, I, p. 117.

⁷⁴⁴ J. Walton, *Homesteads and villages of South Africa*, p. 8.

⁷⁴⁵ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 255 en 261.

⁷⁴⁶ *Ibid.*, p. 271.

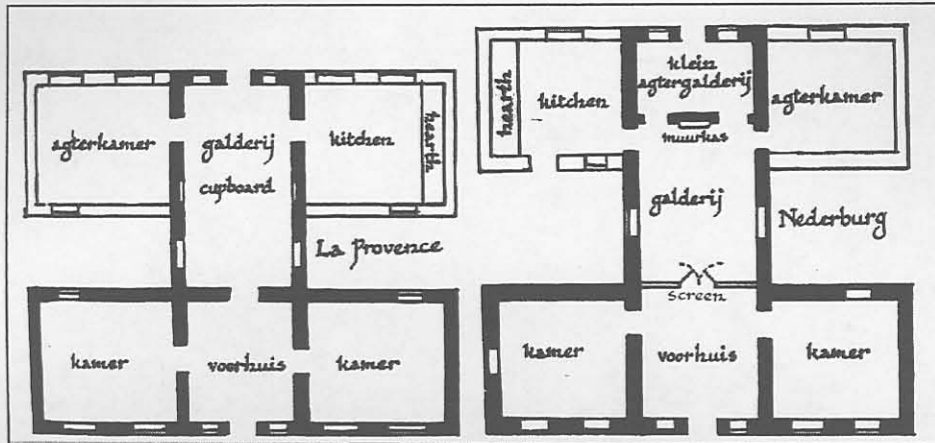
⁷⁴⁷ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 1.

⁷⁴⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 257.

⁷⁴⁹ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 1

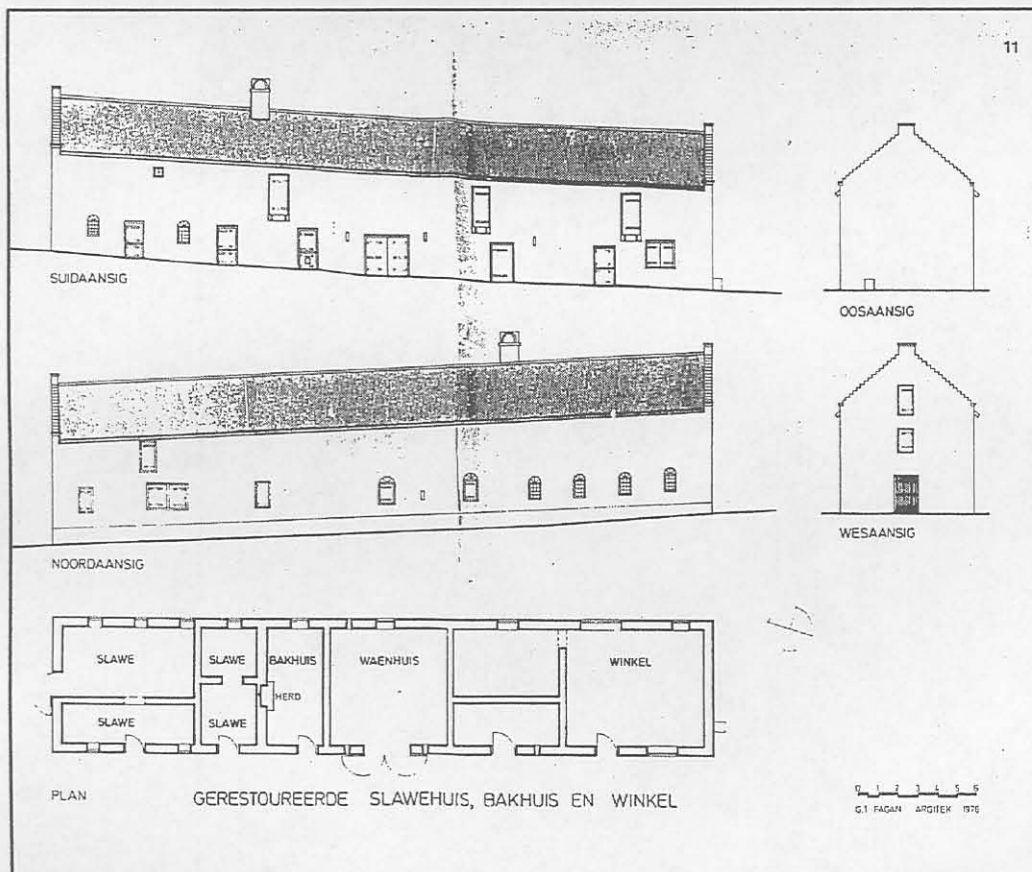
⁷⁵⁰ *Ibid.*, p. 2; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 19; J. Walton, *Old Cape farmsteads*, p. 30.

⁷⁵¹ B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, p. 23.

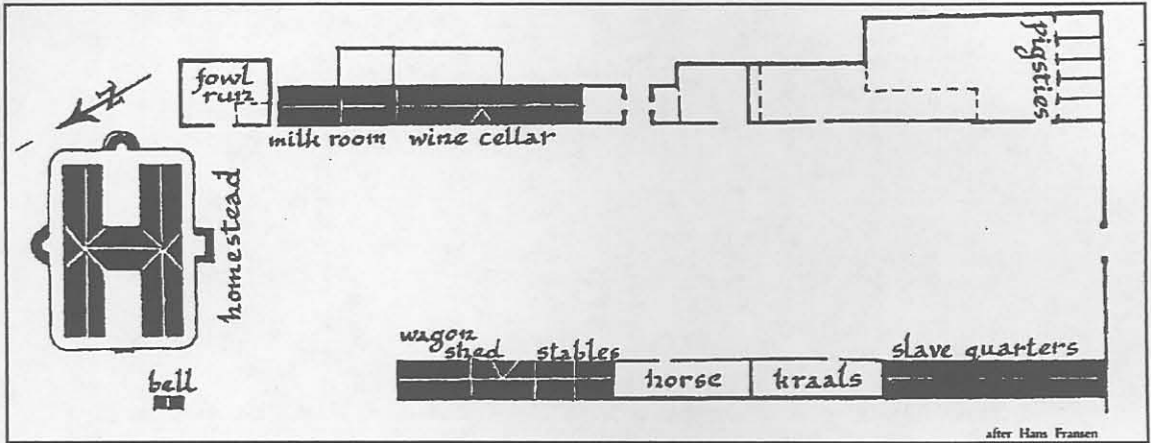
Figuur 168: Planne van La Provence en Nederburg as tipiese voorbeelde van die agtiende-eeuse H-plan plaaswoning – 'n inheemse argitektoniese ontwikkeling waarin onder meer die huisvesting van huishoudelike slavinne in die kombuis 'n rol gespeel het.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 33.

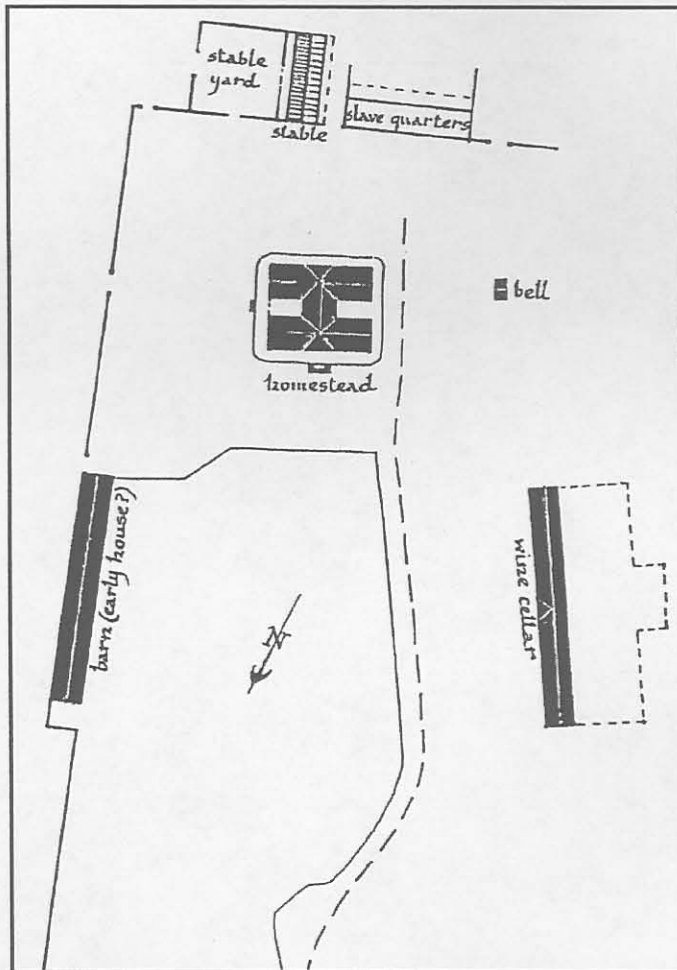
Figuur 169: Planne van die langwerpige slawewoning op De Nieuwe Plantatie, volgens die argitek G.T. Fagan wat in die 1970's by die restourasie van die opstal, werf en buitegeboue van die historiese plaas in die Paarl-omgewing betrokke was.

Planne goedgeunstelik deur Gawie en Gwen Fagan bekikbaar gestel.

Figuur 170: Werfuitleg van Boschendal, Simondium, met die “langhuis”-slawekwartiere wat die veekraal begrens, volgens Hans Franssen.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 40.

Figuur 171: Werfuitleg van Rhône, Simondium, met die “langhuis”-slawekwartiere agter die plaaswoning en in die onmiddellike omgewing van die stalle geleë, volgens Hans Franssen.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 41.

ingevoer met die kombuis op die verste punt van een van die twee agterste vleuels ⁷⁵² (**Fig. 168**). Beide die T- en H-plan was inheemse argitektoniese ontwikkelinge wat onbekend in die Europese moederlande was. ⁷⁵³

Die plaas Constantia dien onder meer as voorbeeld van landelike slawe wat aanvanklik almal onder dieselfde dak van die groter woonhuis as die meester gewoon het. Vroeg in die agtiende eeu het Valentyn in sy uitvoerige beskrywing van Constantia geensins van aparte slawehuisvesting melding gemaak nie, terwyl slawekwartiere ook op 'n gravure deur Heydt in 1714, ontbreek ⁷⁵⁴ (**Fig. 14**). Eers sedert 1799 is daar sprake van slawehuisvesting in die vorm van 'n sogenaamde *jongenhuijs* of *slavenhuijs*, ⁷⁵⁵ terwyl Teenstra in 1825 tydens sy besoek aan Groot Constantia onder meer melding gemaak het van "... ter regterzijde van de laan een' groot fraaijen stal en woningen voor de slaven". ⁷⁵⁶ Voor 1799 is die slawe op Groot Constantia dus heelwaarskynlik in die kelderarea onder die huis gehuisves. ⁷⁵⁷

Die toenemende aantal slawe op die akkerbouplaas, die behoefte aan sekuriteit ten opsigte van ingevoerde slawe, sowel as toenemende welvaart het tot gevolg gehad dat die boer of 'n nuwe woonhuis gebou en die oorspronklike "langhuis" as slawekwartiere benut het of nuwe slawekwartiere gebou het. Die haard van die oorspronklike "langhuis" het gerieflik as kaggel, haard en ystersmedery vir die buitenslawe gedien. ⁷⁵⁸ Dit verklaar waarskynlik waarom aparte "langhuis"-slawekwartiere in baie gevalle 'n skoorsteen gehad het. Die slawekwartiere op Vergelegen, waarin meer as honderd slawe gehuisves is, het in 1707 twee skoorstene en 'n groot sy-ingang vir rygoed gehad (**Fig. 25**), terwyl die langwerpige slawekwartiere op Meerlust in 1798 met drie skoorstene uitgebeeld is ⁷⁵⁹ (**Fig. 24**). Dit is dus logies af te lei dat sommige aparte "langhuis"-slawekwartiere die aanvanklike woonhuis van die boer was, wat mettertyd 'n aparte kombuis en nog later die woon- en werkplek van veral die ambagslawe sowel as huisvesting vir die slaweplaasarbeiders geword het. Die teenwoordigheid van 'n kombuis in die slawekwartiere op Elsenburg word deur die inventaris van Martin Melck se boedel bevestig. ⁷⁶⁰ Op De Nieuwe Plantatie is die buitenslawe in 'n langwerpige gebou gehuisves, wat onder meer ook die bakhuis en waenhuis ingesluit het ⁷⁶¹ (**Fig. 169**). Hierdie "langhuis"-slawekwartiere was, soos hulle naam aandui, langwerpige, lae geboue wat in eenhede of individuele kamers verdeel is, soos by onder meer Boschendal en Rhône die geval was ⁷⁶² (**Fig. 170 & 171**). Op Elsenburg het elke slaaf oor 'n eie aparte slaapvertrek beskik, terwyl die "getroude" slawe apart gehuisves is, soos Stavorinus in die tweede helfte van die agtiende eeu opgemerk het dat "elk [van de slaven] had hier zijn gemetselde slaappaats; de

⁷⁵² H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 2; J. Walton, *Old Cape farmsteads*, p. 33.

⁷⁵³ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 2.

⁷⁵⁴ F. Valentyn, *Beschryvinge van de Kaap der Goede Hoop met de zaaken daar toe behoorende I*, p. 192; R. Raven-Hart (red.), *Scenes of the Cape of Good Hope as drawn by Johann Wolfgang Heydt*, p. 11.

⁷⁵⁵ T. van der Merwe, Hendrik Cloete en die argitektuur van Groot Constantia, *Annale van die Suid-Afrikaanse Kultuurhistoriese Museum* 3(1), September 1990, p. 12.

⁷⁵⁶ M.D. Teenstra, *De vruchten mijner werkzaamheden*, p. 418.

⁷⁵⁷ D.C. Bozarth, *Burgher, boer en bondsman*, D. Phil.-proefskrif, Universiteit van Maryland, 1987, p. 416.

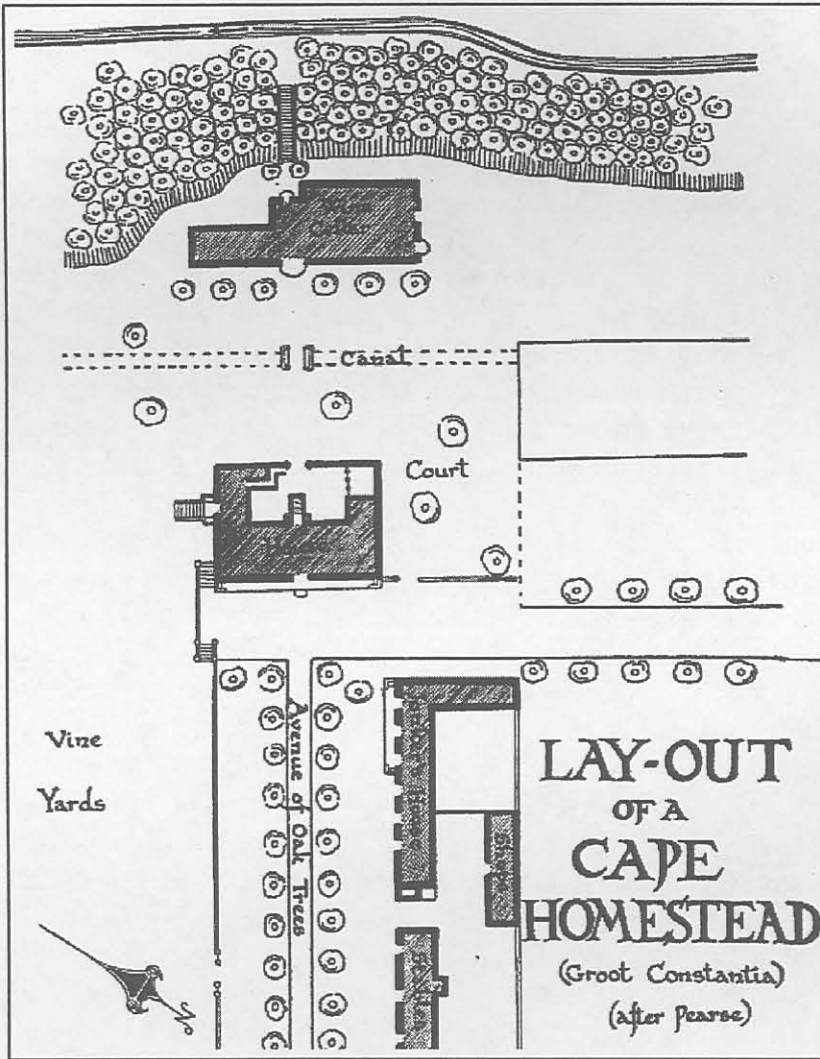
⁷⁵⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, pp. 255, 257 en 259.

⁷⁵⁹ J. Walton, *Old Cape farmsteads*, pp. 75, 92 en 94.

⁷⁶⁰ K.A.B.: MOOC. 7/1/25, nr. 39.: Testamente, algemene series, 1689 - 1800, 1776-06-24.

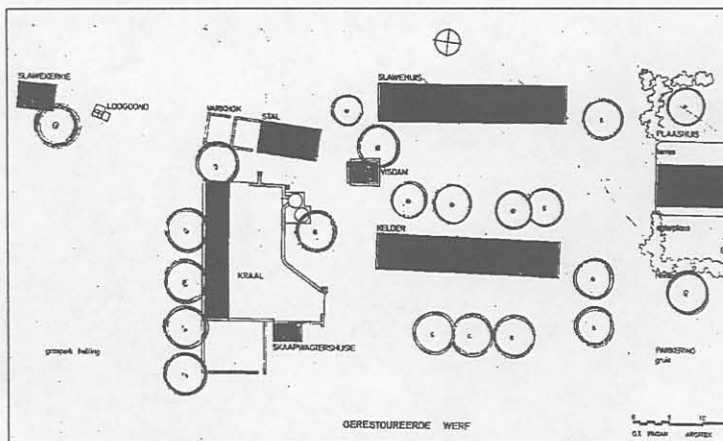
⁷⁶¹ De Nieuwe Plantatie-restourasieplanne goedgunstiglik deur Gawie en Gwen Fagan beskikbaar gestel.

⁷⁶² J. Walton, *Homesteads and villages of South Africa*, p. 37; J. Walton, *Old Cape farmsteads*, p. 94.

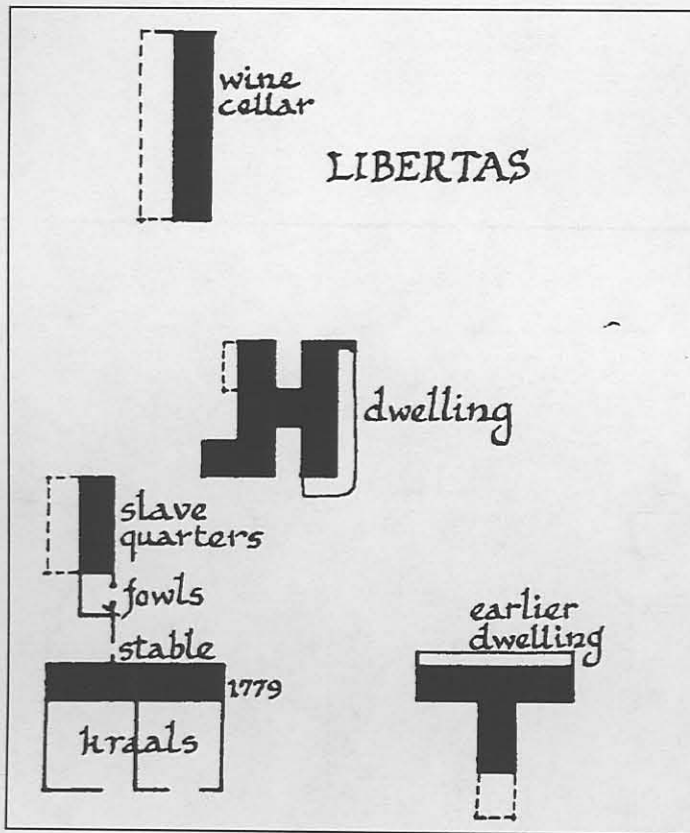
Figuur 172: Werfuitleg van Groot Constantia, met die “jongenhuis” of jonkershuis wat op dieselfde voorplaas as die hoofhuis uitkyk, volgens G.E. Pearse.

Uit: J. Walton, *Homesteads and villages of South Africa* (Pretoria, 1952), p. 38.

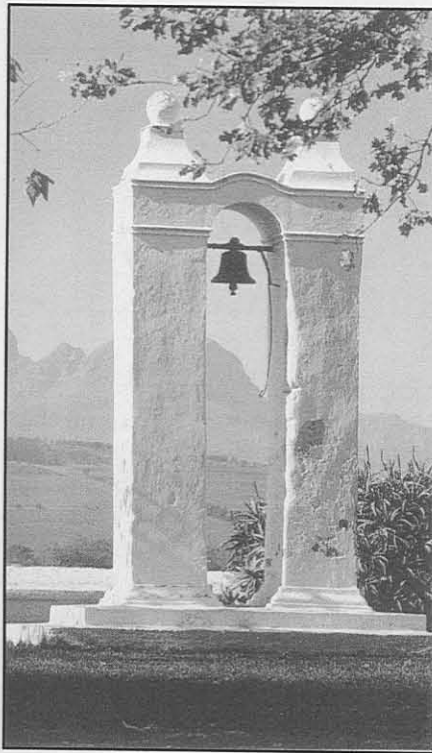
Figuur 173: Werfuitleg van De Nieuwe Plantatie, met onder meer die slawehuis en slawekerkie as deel van die agter-werf, volgens G.T. Fagan, 1976.

Plan goedgunstiglik deur Gawie en Gwen Fagan beskikbaar gestel.

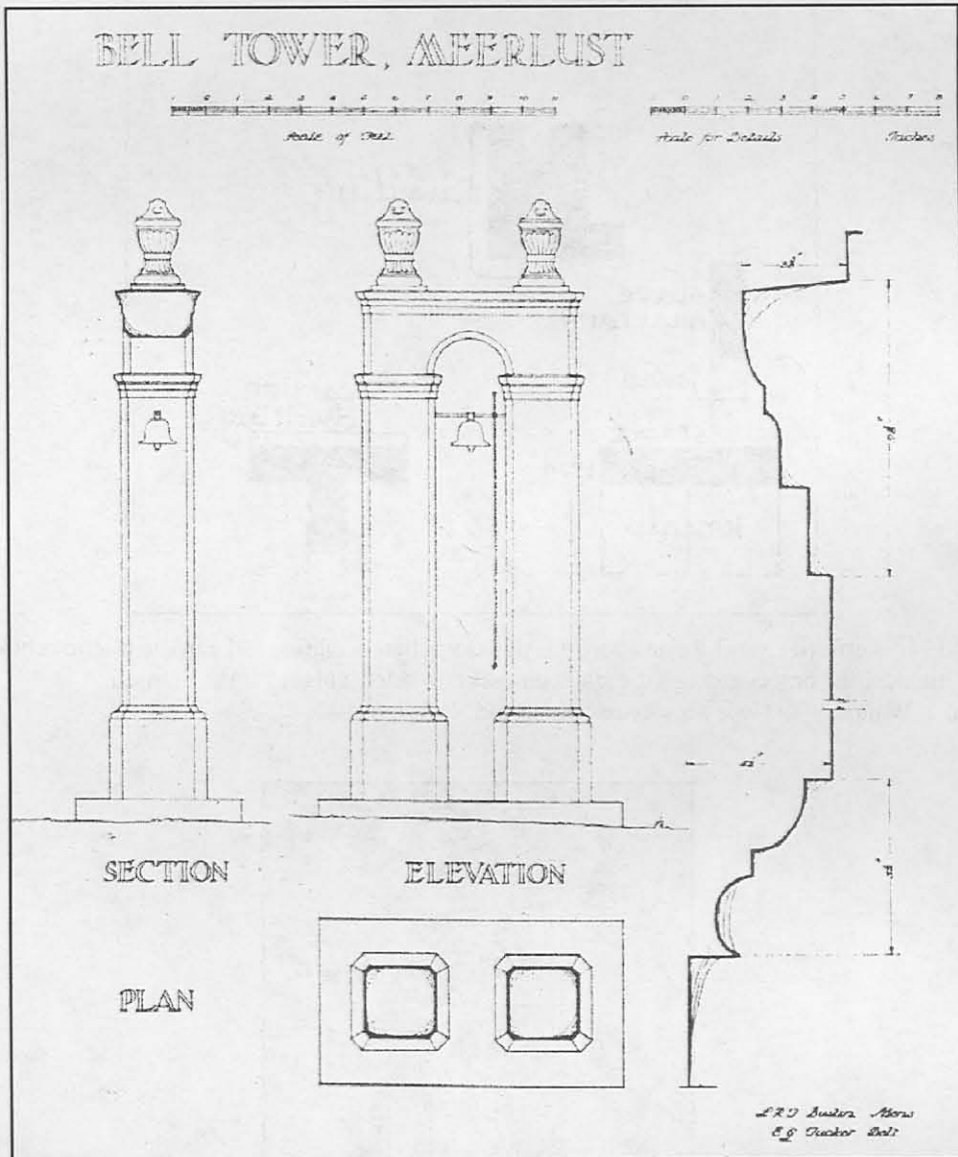
Figuur 174: Werfuitleg van Libertas, met die slawekwartiere aangrensend aan die pluimveehok en in die onmiddellike omgewing van die stalle en veekrale geleë, volgens Hans Franssen.

Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 19.

Figuur 175: Die slaweklok op Vergenoegd naby Faure. Die slaweklok het die daaglikse roetine op die Kaapse plaas bepaal, terwyl dit ook die slawe tot brandbestryding opgeroep het.

Uit: C. Jansen en S. Simson, *50 Cape Dutch houses* (Kaapstad, 1981), p. 77.

Figuur 176: Die slaweklok op Meerlust wat, volgens ingeligte mening, oor die esteties mees aanvaarbare argitektoniese verhoudings van alle Kaapse slaweklokke beskik. Die sterk ooreenkoms met die Kaapse kerkklok bevestig die eienaar se Christelike oortuigings, terwyl dit terselfdertyd ook die onmiskenbare simbool van Kaapse landelike slawerny is.

Uit: G.E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa* (London, 1957), plaat 71.

gehuuwden waren van de andere gescheiden ...”⁷⁶³

‘n Patroon sou dus mettertyd ontstaan waarvolgens oorwegend slavinne in die kombuis of solder van die plaashuis gehuisves is, terwyl die mansslawe in aparte slawekwartiere naby die stalle, varkhokke, duiwe- en pluimveehokke onderdak gehad het om selfs snags as bewakers van die vee ‘n doel te dien.⁷⁶⁴ Die langwerpige slawekwartiere op Libertas was aangrensend aan die pluimveehok⁷⁶⁵ (Fig. 174), terwyl die slawekwartiere op Boschendal deur ‘n veekraal begrens is⁷⁶⁶ (Fig. 170).

Wat die werfuitleg betref, het die aparte slawekwartiere meesal op dieselfde werf, voor- of agterplaas as die hoofhuis uitgekyk, soos met die “jongenhuijs” op Groot Constantia⁷⁶⁷ (Fig. 172), die slawehuise op De Nieuwe Plantatie⁷⁶⁸ (Fig. 173) en Boschendal⁷⁶⁹ (Fig. 170) die geval was.

Van al die strukture op die werf van die Kaapse akkerbouplaas, was die slawekklok die mees prominente simbool van landelike slawerny. As presiese weergawe van die Kaapse kerkklok, was die besonder groot en indrukwekkende Kaapse slaweklok in sy kloktoring onder meer verteenwoordigend van die eienaar se Christelike oortuigings,⁷⁷⁰ terwyl dit bowenal die onmiskenbare simbool van gedwonge arbeid was; die instrument waarmee die daaglikse roetine van die plaasslaaf stiptelik en rigied bepaal en beheer is. Met die gelui van die slaweklok is die daaglikse siklus van dop, werk, dop, werk en dop jaar-in en jaar-uit onveranderd voortgesit.⁷⁷¹ Mentzel was van mening dat dié roetine wel ‘n mate van sekuriteit in die slaaf se meesal onbenydenswaardige en onstabiele bestaan geskep het.⁷⁷² Behalwe dat die slaweklok (Fig. 175) met sy imposante toring die daaglikse roetine op die akkerbouplaas bepaal het, was dit ook die instrument waardeur slawe opgeroep is om ‘n brand te blus.⁷⁷³ Wat die argitektoniese aspek betref, beskik die slaweklok op Meerlust (Fig. 176), volgens Fransen en Cook, heelwaarskynlik oor die mees smaakvolle en esteties aanvaarbare argitektoniese verhoudings van al die Kaapse slaweklokke.⁷⁷⁴ Wat ander geboue en strukture op die werf betref, het ‘n slawekerkie op De Nieuwe Plantatie deel van die werfuitleg uitgemaak⁷⁷⁵ (Fig. 36 & 173). Die slawebad op Groot Constantia, wat in die vallei agter die wynkelder geleë is, is volgens oorlewering deur die slawe gebruik om in te was nadat hulle druiwe getrap het. Dit verklaar waarskynlik die trap wat van die wynkelder tot teenaan die bad lei.⁷⁷⁶

⁷⁶³ J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia naar Samarang, Macassar, Amboina, Suratte enz. gedaan in de jaaren MDCCLXXIV tot MDCCLXXVIII*, I, p. 53.

⁷⁶⁴ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 257.

⁷⁶⁵ J. Walton, *Old Cape farmsteads*, p. 19.

⁷⁶⁶ *Ibid.*, p. 40.

⁷⁶⁷ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 256; H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 117.

⁷⁶⁸ De Nieuwe Plantatie-restourasieplanne goedgunstiglik deur Gawie en Gwen Fagan beskikbaar gestel.

⁷⁶⁹ J. Walton, *Old Cape farmsteads*, p. 40; H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 216.

⁷⁷⁰ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 280.

⁷⁷¹ *Ibid.*, p. 281.

⁷⁷² O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope III*, p. 109.

⁷⁷³ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 280.

⁷⁷⁴ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 180.

⁷⁷⁵ *Ibid.*, p. 109.

⁷⁷⁶ T. van der Merwe, Hendrik Cloete en die argitektuur van Groot Constantia, *Annale van die Suid-Afrikaanse Kultuurhistoriese Museum* 3(1), September 1990, pp. 17 - 18.

Uit voorafgaande blyk dit dus dat die teenwoordigheid van slawe aan die Kaap, sowel as die huishoudelike aard van Kaapse slawerny 'n rol in die ontwikkeling van huisplanne, sowel as standplaas- en werfuitleg van beide die stedelike en landelike Kaapse argitektuur gespeel het.

Die teenwoordigheid van bedrewe geskoolde ambagslawe ⁷⁷⁷ het voorts 'n stempel op die Kaapse boukuns afgedruk. Met inagneming van alle voorafgaande faktore, sou die tipies Kaapse boukuns onder hulle bedrewe hande gestalte verkry. Daar is reeds telkens na die besonder begaafde Oosterse slaweambagslui verwys en hulle teenwoordigheid en impak in die stad, platteland en afgeleë binneland is 'n bewese en voldonge feit. ⁷⁷⁸ Alhoewel waarnemers aan die Kaap meer pertinent na die ambagskwaliteite van die Indonesiese of sogenaamde Maleierslawe verwys het, moet in gedagte gehou word dat die Indiese slawe aan die Kaap oor 'n eeue-oue erfenis van 'n ryk boukunstradisie beskik het, waarin veral kunstige ambagslui 'n belangrike rol gespeel het. Hierdie agtergrond en nalatenskap sou die slawe instaat stel om op een of ander wyse, in 'n mindere of meerdere mate, 'n rol in die Kaapse boukuns te kon speel. Daarbenewens het Indië sedert die vroegste tye deur emigrasie en kolonisasie 'n belangrike invloed op die Indonesiese kultuur uitgeoefen, ⁷⁷⁹ wat veral in die boukuns gemanifesteer het. In die opsig is dit nodig om die bydrae van die Oosterse slawe tot die Kaapse boukuns kortliks in konteks met hulle argitektoniese erfenis uit hulle lande van herkoms te plaas.

Wat Indië betref, was dié ambagslui weens 'n eeue-oue tradisie van oorwegende skulpturele tempelboukuns – waarin klip 'n belangrike rol gespeel het – ongeëwenaard in die herwinning, bewerking en manipulasie van dié boustof. ⁷⁸⁰ Die betrokkenheid van vaardige, talentvolle en kunstige ambagslui is reeds in die vroeë Boeddhistiese grottempels wat uit soliede rotswande gekap is en waarvan die indrukwekkende fasades en gange met massiewe klippilare, soos dié by Karli en Nasik ⁷⁸¹ omring is, sigbaar, terwyl die daaropvolgende *stupas* of Boeddhistiese “heilige hoogtes”, soos dié by Sanchi in Sentraal-Indië ⁷⁸² wat oor relikwieë opgerig en deur mure met ryklik gekerfde poorte omring is, van meesterlike vakmanskap getuig. Uit hierdie groot voortreflike ontwerpte en ryklik versierde kliptempels of monumente, wat volgens die droë boumetode opgerig is, blyk 'n buitengewone aanleg in die bewerking en aanwending van klip. Dit was veral in die Hindoe-argitektuur – wat byna uitsluitlik tot tempels beperk was – waar die artistieke aanleg van die vakmanne die argitektoniese element oorheers het. Die Hindoe-tempels, wat volgens konserwatiewe tradisionele boumetodes opgerig is waarin pilare, dwarsbalke en lateie sonder messelklei, slegs deur blote gewig bymekaar gehou en deur opeenstapeling en herhaling gekenmerk word, weerspieël 'n besondere voorliefde vir ryklik

⁷⁷⁷ G.E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa*, p. 29.

⁷⁷⁸ J. Barrow, *An account of travels into the interior of Southern Africa in the years 1797 and 1798*, I, p. 46; C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 26; R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, pp. 271, 286 - 287; W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 32; R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 47 - 48; J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia naar Samarang, Macassar, Amboina, Suratte enz. gedaan in de jaren MDCCLXXIV tot MDCCLXXVIII*, I, pp. 52 - 53; H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806*, II, p. 138.

⁷⁷⁹ A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, pp. 156 - 157.

⁷⁸⁰ P. Brown, *Indian architecture (The Islamic period)*, p. 2.

⁷⁸¹ M.S. Briggs, *Everyman's concise encyclopaedia of architecture*, p. 172.

⁷⁸² *Loc. cit.*; A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, pp. 47 - 54; J. Fleming, H. Honour en N. Pevsner, *The Penguin dictionary of architecture*, pp. 163 - 164; H. Honour en J. Fleming, *A world history of art*, pp. 195 - 196 en 214.

gesnede figuratiewe versiering wat meesal van 'n sensuele en telkens openlik erotiese aard is.⁷⁸³ Vir die Indiese vakman was die tempel 'n middel tot 'n doel, was dit die agtergrond waarteen hy die uitkerf van die komplekse Hindoe-ikonografie en natuurlike figuurkomposisies kunstig en toegewyd tot 'n hoogtepunt kon voer. Daarom wemel die tempelmure met 'n magdom beelde in die natuurlike kleur en tekstuur van die rots waaruit dit gebeitel is.

Dit was egter in die Indo-Islamitiese boukuns van die Mogol-dinastie van die sestiende en sewentiende eeu⁷⁸⁴ wat die Indiese vakmanne 'n reuse aandeel in die daarstelling van 'n grootse monumentale boukuns van moskees, grafmonumente en paleise gehad het. Fusie van die Persiese en Mediterreense Islamitiese boukuns met die Hindoetradisie, veral deur die gebruikmaking van plaaslike Indiese argitekte, werks- en ambagslui, het tot 'n nuwe aangepaste, saamgestelde styl aanleiding gegee. In dié boustyl het die bydrae van die Islamitiese tradisie onder meer die invoer van wetenskaplike en meganiese formules, veral ten opsigte van die koepel en die boog en die bekendstelling van messelklei behels, terwyl die Indiese vakmanne hulle bydrae deur knap klipbouwerk en kunstige argitektoniese versiering gelewer het. Onder hulle hande is growwe boumateriaal, soos sandsteen, met 'n presisie en delikaatheid bewerk wat gewoonlik vir ivoor en die maak van juwele gereserveer is.⁷⁸⁵ In die gebruik van 'n verskeidenheid gekleurde marmer en die oorlegging van bepaalde oppervlaktes met half-edelgesteentes en edelgesteentes, kon die Indiese vakman sy kunssin met oorgawe uitleef. Alhoewel die boukuns van die Mogol-dinastie sy voortreflikheid deels aan die feit dat dit 'n laat ontwikkeling was te danke het, verdien die Indiese ambagslui, wat hulle vaardighede met klip verder aangepas en verruim het, in 'n groot mate krediet vir die skep van argitektuur wat beide wetenskaplik en kunstig is en in wese 'n geslaagde kombinasie van argitektoniese monumentaliteit en miniaturistiese delikate detail openbaar. Die boustyl sou veral onder die twee groot Mogol beskermhers, Akbar (1556 - 1605) en sy kleinseun Shah Jahan (1592 - 1666) 'n hoogtepunt bereik met onder meer die graf van Akbar by Sikandara, die Taj Mahal naby Agra, die Jami Masjid te Delhi en die Pêrelmoskee te Agra.⁷⁸⁶ Sedert die middel van die sewentiende eeu het die Mogol-argitektuur agteruitgang begin toon weens die ontwirgting wat deur oorloë veroorsaak is. Na die Britse besetting in 1775 is Westerse argitektoniese style, soos die Griekse en Gotiese herlewingsstyle, ingevoer.

Wat Indonesië betref, het Indië in 'n vroeë stadium reeds 'n merkbare invloed op die Indonesiese kultuur en argitektuur uitgeoefen. In die geskiedenis van byna alle Indonesiese gebiede is 'n Indiese periode (sesde en sewende eeu) aan te tref waartydens alle kunsvorme verteenwoordigend van die Indiese kultuur was. Hierdie tendens was onder meer die gevolg van Indiese emigrante, soos die Kalingas en Andhras van Orissa en Vengi wat die grondslag van die Indiese state "oorkant die bewegende see" gelê het.⁷⁸⁷ Vroeë Indiese nedersettings in Wes-Java dateer tot die begin van die Christelike era terug. Duidelike bewyse van Indiese kultuur uit die Indo-Javaanse periode is in Sentraal-Java aan te tref waarvan die massiewe Boeddhistiese *stupa* van Borobudur op die Keduvlakte,⁷⁸⁸ wat van ongeveer 775 n.C. tot 840 n.C. gebou is, een van die merkwaardigste argitektoniese strukture beliggaam wat deur

⁷⁸³ P. Brown, *Indian architecture (The Islamic period)*, pp. 1 - 3; J. Flemming, H. Honour en N. Pevsner, *The Penguin dictionary of architecture*, p. 164.

⁷⁸⁴ P. Brown, *Indian architecture (The Islamic period)*, p. 2.

⁷⁸⁵ J. Fleming, H. Honour en N. Pevsner, *The Penguin dictionary of architecture*, p. 164.

⁷⁸⁶ *Ibid.*, pp. 164 - 165; P. Brown, *Indian architecture (The Islamic period)*, p. 2; H. Honour en J. Fleming, *A world history of art*, pp. 501 en 505.

⁷⁸⁷ A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, p. 157.

⁷⁸⁸ *Ibid.*, p. 203; P. Brown, *Indian architecture (Buddhist and Hindu periods)*, p. 235.

mensehande geskep is. Weens die fenomenale afmetings (oppervalk = 10 000 m², hoogte = 35 meter) sowel as die ontsaglike aantal beeldhouwerke (400) en aaneenlopende friese in laagrelief (1400), word hierdie hoogtepunt van Javaanse skeppingstalent as een van die wêreld se grootste en mees artistieke bouwerke gereken, terwyl dit ook 'n ereplek in die wêreldwye beeldhoukuns inneem.⁷⁸⁹ Die oprigting en versiering van dié enorme tempel of "heilige berg" wat uit nege terrasse bestaan, getuig van meesterlike vakmanskap en toewyding wat veral op die Indiese lees geskoei was. Blokke soliede vulkaniese rots is herwin, verwerk en sonder enige messelklei kunstig in mekaar gevoeg, soos met die droëboutegniek in Indië die geval was. Alhoewel die skaal van die tempel beïndruk, is die klem eerder op ingewikkelde detail geplaas. Met die herlewing van die Hindoeïsme is die grootste Hindoe-monument in Java, naamlik die Prambanan of Loro Djonggrang tempelkompleks teen ongeveer 900 n.C. voltooi. Die ontwerp van die tempel, waarin die vertikale element sterk figureer, toon 'n verfyning en elegansie wat nie voorheen in die Javaanse boukuns teenwoordig was nie. Die figuratiewe uitbeeldings van die aaneenlopende fries in laagrelief oortref dié van Borobudur, veral wat die dramatiese betref. Die friese, waarin die mitologie van die Hindoegode Vishnu, Shiva en Brahma uit klip gekerf is, dui 'n vooruitgang aan wat as die vervolmaking van die beeldende kuns deur die Javaanse kerwers en beeldhouers beskou word. Die vormgewing is sagter, die hellinggewing in die oorgange meer subtiel en die oppervlakontwerp as geheel meer delikaat.⁷⁹⁰ Met die konstruksie van Hindoetempels in Indonesië wil dit blyk asof aanvanklik van ingevoerde Indiese ambagslui, soos klipbrekers en -dresseerders, gebruik gemaak is. Coomaraswamy is van mening dat dit waarskynlik deur werkslui van Indiese herkoms, onder leiding van Indiese *silpa-sastras*, voltooi is.⁷⁹¹

Omstreeks 950 n.C. het die Goue Eeu van Javaanse boukuns ten einde geloop en is 'n oorgang tot 'n nuwe Oos-Javaanse fase of Silwer Eeu ingelui. Inspirasie deur Indië was beperk en meer elemente van die inheemse kultuur is geabsorbeer.⁷⁹² Alhoewel Indië wel aanvanklik die stof van 'n hoër kultuur verskaf het, het 'n nasionale styl mettertyd ontwikkel wat duidelik as Indonesies herkenbaar was. Die nuwe inheemse kultuur het sy eie formule uitgewerk deur vrylik aan te pas, by te las en van die ouer Indiese vorms weg te laat om dit 'n eie dinamiese, oorspronklike karakter te gee.⁷⁹³

Alhoewel besonder goeie beeldhoukuns van 'n meer blomryke aard aanvanklik in die oorgangsfase geskep is, het die strukturele boukuns agteruitgang getoon.⁷⁹⁴ Met die aanvang van nuwe dinastieë wat te Singasari (1280 - 1292) en Majapahit (1294 - 1478) in Oos-Java gevestig is,⁷⁹⁵ het die Indiese tradisie begin kwyn, terwyl die Indonesiese element al hoe sterker na vore getree het. Alhoewel daar met die aanvang van die Singasari-regering 'n oplewing in die Hindoe-tempelkuns was, het dit duidelik van die Indiese vorms afgewyk en 'n inheemse nasionale karakter aangeneem. Met die aanvang van die Majapahit-dinastie is die einde van die Hindoe-Javaanse argitektuur op die eiland ingelui. Alhoewel deurgaans 'n hoë standaard in die

⁷⁸⁹ P. Brown, *Indian architecture (Buddhist and Hindu periods)*, p. 236; B.H.M. Vlekke, *Nusantara. A history of the East Indian Archipelago*, pp. 23 - 24.

⁷⁹⁰ P. Brown, *Indian architecture (Buddhist and Hindu periods)*, p. 237; A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, p. 206; B.H.M. Vlekke, *Nusantara. A history of the East Indian Archipelago*, pp. 27 - 28.

⁷⁹¹ A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, p. 126.

⁷⁹² P. Brown, *Indian architecture (Buddhist and Hindu periods)*, p. 238.

⁷⁹³ A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, p. 157.

⁷⁹⁴ P. Brown, *Indian architecture (Buddhist and Hindu periods)*, p. 238.

⁷⁹⁵ *Loc. cit.*

klipmesselwerk gehandhaaf en die manipulering van klipwerk in kombinasie met die presisie van die kerfwerk verstommend was, is die geboue deur 'n geforseerde elegansie gekenmerk. In wese het daar in die argitektuur 'n verlies aan balans tussen konstruksie en argitektoniese versiering – wat toenemend oorvloedig, blomryk en weelderig geword het – bestaan. Die versieringsmotiewe, wat deur vaardige en kunstige kerwers uitgevoer is, het nogtans 'n bekoring van hulle eie gehad en toenemend 'n Indonesiese karakter aangeneem. Die groteske uitbeelding van die menslike figuur in die argitektoniese versieringskuns wat tydens die inheemse fase waarneembaar was, staan in noue verband met die *Wayang* of “Skadu Teater” wat tot die hede in Java voortbestaan.⁷⁹⁶ Met die beëindiging van die Majapahit-dinastie in die vyftiende eeu wat met die vestiging van die Islam saamgeval het, is die grootse klassieke ideaal van die Javaanse kuns beëindig en het daar uiteindelik in Java – net soos in Ceylon – net die ryk tradisionele erfenis, soos in die volkskuns beliggaam, oorgebly.⁷⁹⁷

Wat Bali betref, het die eiland eers na die twaalfde eeu onder Javaanse invloed gekom en met die vestiging van Islam in die vyftiende eeu in Java, het dit die oorblyfsels van die Hindoeïsme, oorgeneem. Alhoewel die argitektuur nie dieselfde hoogtes as in Java kon bereik nie, het 'n eiesoortige mengsel van Hindoeïsme en Boeddhisme oorleef wat in die klassieke en post-klassieke Indonesiese boukuns gefigureer het. In wese is die kultuur van Bali, soos dit tot vandag daar uitsien, 'n redelik getroue weergawe van die kultuur in Oos-Java tydens die laaste eeue van Hindoe-oorheersing.⁷⁹⁸

Uit voorafgaande oorsig oor die ryk argitektoniese erfenis van die Indiër en Indonesiese slawe, is dit voor-die-hand-liggend dat die meerderheid Oosterse slawe, wat van die sewentiende tot negentiende eeu na die Kaap gekom het, iets van hierdie erfenis, waarin bekwame en kunstige ambagslui deurgaans 'n prominente en bepalende rol gespeel het, met hulle na die Kaap saamgebring het. Iets van hierdie ryke boukonstradisie uit hulle lande van herkoms moes op een of ander wyse aan die Kaap neerslag vind.

As steengroefwerkers, klipkappers en -messelaars sou Oosterse slawe, bannelinge en gevangenes ongetwyfeld 'n bydrae tot die Kaapse boukuns lewer. Alhoewel baksteen later algemeen in gebruik sou wees,⁷⁹⁹ was daar wel bedenkinge oor die kwaliteit daarvan en het die vervaardigingsproses 'n groot hoeveelheid brandmateriaal, slawe, osse, waens, ensovoorts vereis.⁸⁰⁰ Klip was egter vrylik beskikbaar en 'n logiese opsie om as boumateriaal te gebruik. Tydens sy besoek in die vroeë agtiende eeu het Bogaert opgemerk dat “[a]lle [huizen] zyn ze van klipsteen gebouwt ...”⁸⁰¹ Klip vir dié doel is in die steengroef aan die voet van Leeukop en op Robbeneiland gekap. In 1668 het Simon van der Stel in 'n brief aan die Heeren XVII 'n volledige uiteensetting van die aanwending van Kompanjieslawe gegee. Behalwe vir die slawe in die Kompanjiestuine naby die Kasteel en Rustenburg, by die buiteposte Clapmuts, De Kuylen en Hottentots-Holland, was die res by 'n wye verskeidenheid van arbeid betrokke,

⁷⁹⁶ P. Brown, *Indian architecture (Buddhist and Hindu periods)*, pp. 238 - 239.

⁷⁹⁷ A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, p. 210.

⁷⁹⁸ *Loc. cit.*

⁷⁹⁹ C.P. Thunberg, *Travels at the Cape of Good Hope, 1772 - 1775* (red. V.S. Forbes), p. 25; W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 71.

⁸⁰⁰ O.F. Mentzel, *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope I*, pp. 129 en 180; C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, pp. 26 - 27.

⁸⁰¹ A. Bogaert, *Historische reizen door d'oostersche deelen van Asia I*, p. 100.

onder meer as messelaars, steenmakers en steengroefwerkers.⁸⁰² In die tweede helfte van die agtiende eeu maak Stavorinus onder meer melding van “banditen” vanaf Indië en die Kaap wat “genoodzaakt [worden] eenige uren daags ten dienste der Compagnie te werken, voornamelijk met steenen te kappen [op Robbeneiland] en weg te voeren, die als dan met vaartuigen naar de Kaap overgevoerd, en tot het bouwen van huizen en andere werken gebezigd worden ...”⁸⁰³ Slawe is in alle fasette van die boubedryf aangewend en dit sou ook wat die bewerking van en bou met klip betref, nie anders wees nie.

Dit was egter in veral die ornamentele pleisterwerk van die Kaapse boukuns wat die Oosterse slawe hulleself as uiters bekwame en kunstige handwerkers sou onderskei. Die fyn estetiese aanvoeling vir veral die beeldende kunsvorm van die Maleier, gaan sover terug as die reeds vermelde godsdienstkultuur van sy Indonesiese voorgeslagte – nog voordat Hindoeïsme en Islam in Indonesië posgevat het. Uit die aanvanklike kultuur van gesnede godebeelde⁸⁰⁴ en ryklik versierde offerpilare of totempale is die Indonesiër se kunssin gebore.⁸⁰⁵ Beide Hindoeïsme en Islam het ‘n demper op dié skeppingsdrif van die Indonesiër-kunstenaar geplaas en hom in dié verband gedissiplineer. Die Islam, wat ‘n gesnede beeld van mens of dier sonder enige lewe as ‘n ernstige belediging vir die enigste ware God beskou,⁸⁰⁶ het veral die Indonesiese beeldhouers en reliëfkerwers se gevestigde idee oor beeldende kuns ernstig aangespreek en die uitbeelding van menslike en dierlike figure ontmoedig, alhoewel hulle inherente kunssin en handvaardigheid nie daardeur aan bande gelê kon word nie. Dié ikonoklastiese benadering van die Islam het die Indonesiese kunstenaar egter nie sy vermoë om te ontwerp, abstrak in reliëf te werk,⁸⁰⁷ besonder kunstige houtsniewerk en gekerfde kalligrafie of dekoratiewe letterwerk as argitektoniese versiering te skep,⁸⁰⁸ ontnem nie. ‘n Uitlaatklep vir die kunstalent van die Indonesiese vakman is geskep deur die Portugese, wat met die kolonisasie van Indonesië, stukkadoorwerk aan die plaaslike bevolking bekend gestel het.⁸⁰⁹ Spoedig het die Indonesiese vakman homself as meester in dié oorspronklike Mediterreense pleistervaardigheid onderskei. Hierdie vaardigheid, waardeur kalkpleister dekoratief op verhewe of plat baksteen of klipmesselwerk aangebring is, het aan die Kaap in die ornamentele reliëfpleisterwerk van onder andere die Maleierslawe,⁸¹⁰ in die gewel, kroonluis, fasade en stoep neerslag gevind, wat die Kaaps-Hollandse huis van sy Europese prototipe onderskei het.⁸¹¹ In die landelike boukuns is dit ook in die pleisterwerk van onder meer buitetrappe en plaasingange en -hekke sigbaar. Daar moet in gedagte gehou word dat ook die Indiese slawe wat in die boubedryf aangewend is, ‘n rol in die dekoratiewe

⁸⁰² A.J. Böeseken, *Slaves and Free Blacks at the Cape 1658 - 1700*, p. 50.

⁸⁰³ J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop, naar Batavia, Bantam, Bengalen, enz. gedaan in de jaaren MDCCLXVIII tot MDCCLXXI, II*, pp. 117 - 118.

⁸⁰⁴ P. Brown, *Indian architecture (Buddhist and Hindu periods)*, pp. 235 - 236.

⁸⁰⁵ D. Lewis, Cape Malay art and crafts, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 646; B.H.M. Vlekke, *Nusantara. A history of the East Indian Archipelago*, pp. 15 - 16.

⁸⁰⁶ D. Jones, The elements of decoration: surface, pattern and light, in G. Michell (red.), *Architecture of the Islamic world*, p. 172; P. Brown, *Indian architecture (The Islamic period)*, p. 1.

⁸⁰⁷ D. Lewis, Cape Malay art and crafts, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 646.

⁸⁰⁸ Persoonlike mededeling: A. Davids, Langmarkstraat 203, Bo-Kaap, Kaapstad, 1998-05-24; D. Jones, The elements of decoration: surface, pattern and light, in G. Michell (red.), *Architecture of the Islamic world*, pp. 168 - 169.

⁸⁰⁹ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 6.

⁸¹⁰ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 15.

⁸¹¹ D. Lewis, Cape Malay art and crafts, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 647.

Figuur 177: Die voorgewel van Hazendal is ‘n tipiese voorbeeld van die Kaapse Barok-gewel wat, weens die betrokkenheid van onder meer bekwame Maleierpleisteraars, ‘n interessante vermenging van Europese stylelemente en Oosterse innovasie en handvaardigheid openbaar wat aansienlik van die Europese prototipe verskil.

Uit: C. Jansen en S. Simson, *50 Cape Dutch houses* (Kaapstad, 1981), p. 35.

Figuur 178: Ornamentele pleisterwerk aan die gewel van Onverwacht in die Wamakersvallei – ‘n voorbeeld van die bekwame wyse waarop die vormbare Kaapse kalkpleister, wat uit ‘n mengsel van spoelsand en gebrande mosselskulpe bestaan het, deur kunstige en bedrewe slawepleisteraars benut is om swenk-en-swaai siervorms in verhewe reliëf te skep.

Uit: B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika* (Kaapstad, 1955), p. 28.

pleisterwerk aan die Kaap sou gespeel het. Ambagslui van Indiese herkoms was waarskynlik nie onbekend met die kromlynige versieringselement ⁸¹² van blom- en blaarmotiewe in die boukuns nie – ‘n erfenis wat tot die reeds vermelde Islamitiese Mogol-ryk in Indië (1526 - 1707) terugdateer en wat deur ‘n sterk aangetrokkenheid tot en bepaalde smaak vir naturalisme gekenmerk is. In dié tyd het ‘n interessante blomontwerp as versieringsmotief ontwikkel wat ‘n vermenging van Europese botaniese tekeninge, laat-Renaissance blom-en-krul- en akantusblaarversierings, sowel as plaaslike en Persiese tradisionele blomsoorte was. Hierdie ontwerp is deur bedrewe Indiese vakmanne besonder smaakvol en geslaagd in die Islamitiese argitektuur toegepas. ‘n Denaturalisering van natuurlike vorms sou mettertyd voorkom waarin die plant- en blommotiewe in die sestiende eeu en selfs later, in simmetriese en repeterende ontwerpe en in geïsoleerde gestileerde blommotiewe op Indiese, Persiese en Turkse tekstiele, sowel as in argitektoniese versieringskuns voorgekom het. ⁸¹³

Dit was veral in die Kaapse Barok-gewel van die tweede helfte van die agtiende eeu, wat die Indiese en veral die Maleierslaaf sy inherente skeppingstalent en handvaardigheid tot ‘n hoogtepunt kon voer. ⁸¹⁴ Die vormbaarheid van die Kaapse kalkpleister, wat uit ‘n mengsel van spoelsand en gebrande mosselskulpe bestaan het, ⁸¹⁵ is ten beste deur die slawemesselaars benut om ‘n vryheid van aanwending en skepping daar te stel wat nie op die Europese steen- en klipmesselwerk moontlik was nie. ⁸¹⁶ Met dié vormbare boustof wat hom so geredelik tot die swenk-en-swaai ontwerp leen, kon die pleisteraar hom uitleef en ongeïnhibeerd met verskeie vorms en motiewe speel. ⁸¹⁷ ‘n Harmonie van speelse siervorms is geskep met krullysversierings wat kranig en swierig met ‘n prominente uitsprong in verhewe reliëf uitgevoer is. Die grootsheid waarop die Kaapse boukuns aanspraak maak, is dus in ‘n groot mate aan die vormbare kalkpleister ⁸¹⁸ in die hande van vaardige slawepleisteraars te danke. By hande van die Oosterse slaaf het die Barok-gewel met sy silhoeët van golwende lyne, krulvorms en ornamentele motiewe ‘n kunstige vermenging van Europese stylelemente en Oosterse innovasie sowel as handvaardigheid geword, waarteen die Europese prototipe bra lomp afgesteek het ⁸¹⁹ (Fig. 177 & 178). Alhoewel daar nie radikaal van die oorspronklike Europese model afgewyk is nie, het die pleisteraars die krullyswerk op ‘n eiesoortige en sensitiewe wyse met die oorspronklike ontwerp vermeng. ⁸²⁰ Dat daar na die finale vrystelling van slawe in 1838, byna geen gewels op dié kwistige en dekoratiewe wyse gebou is nie, dien as bevestiging van die slawe se aandeel aan die hoogs dekoratiewe gewels. Dr. Cook, kenner van die Kaapse boukuns, het dié tendens beskryf en verklaar:

After the freeing of slaves, it is clear that hardly any gables were built on the old lavish and decorative scale; charming as many of the mid-19th century gables

⁸¹² P. Brown, *Indian architecture (The Islamic Period)*, p. 110.

⁸¹³ D. Jones, The elements of decoration: surface, pattern and light, in G. Michell (red.), *Architecture of the Islamic world*, pp. 170 - 171; P. Brown, *Indian architecture (The Islamic Period)*, pp. 95 - 125.

⁸¹⁴ R. Elphick en R. Shell, Onderlinge groepverhoudinge: Khoikhoi, koloniste, slawe en vryswartes, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 164; V. de Kock, *Those in bondage*, p. 65.

⁸¹⁵ B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, p. 29.

⁸¹⁶ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 26.

⁸¹⁷ B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, p. 29.

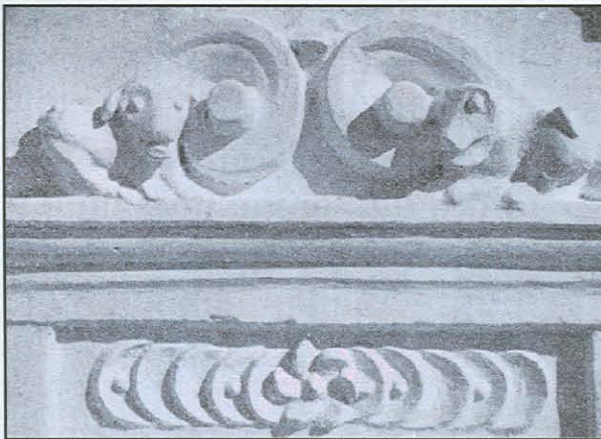
⁸¹⁸ *Loc. cit.*

⁸¹⁹ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 26; B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, p. 29.

⁸²⁰ D. Lewis, Cape Malay art and crafts, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 647.

Figuur 179: Die voorgewel van Bien Donne. Alhoewel Neo-Klassistiese elemente, soos die pilasters, siervaas en guirlandes teenwoordig is, verraai die ongewone dieremotiewe slawe-invloed.
 Foto: E.M. Bauermeester, 2001-08-02.

Figuur 180: Detail van ornamentele pleisterwerk aan die voorgewel van Bien Donne – naturalistiese dieremotiewe en vorme uit die fantasiewêreld van die Oosterse slaaf, wat aansienlik van die getemperde en beheersde Europese versieringsmotiewe van dié tyd verskil.

Uit: C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms* (Kaapstad, 1971), plaat 64.

Figuur 181: Agtergewel van Bien Donne.
 Foto: E.M. Bauermeester, 2001-08-02.

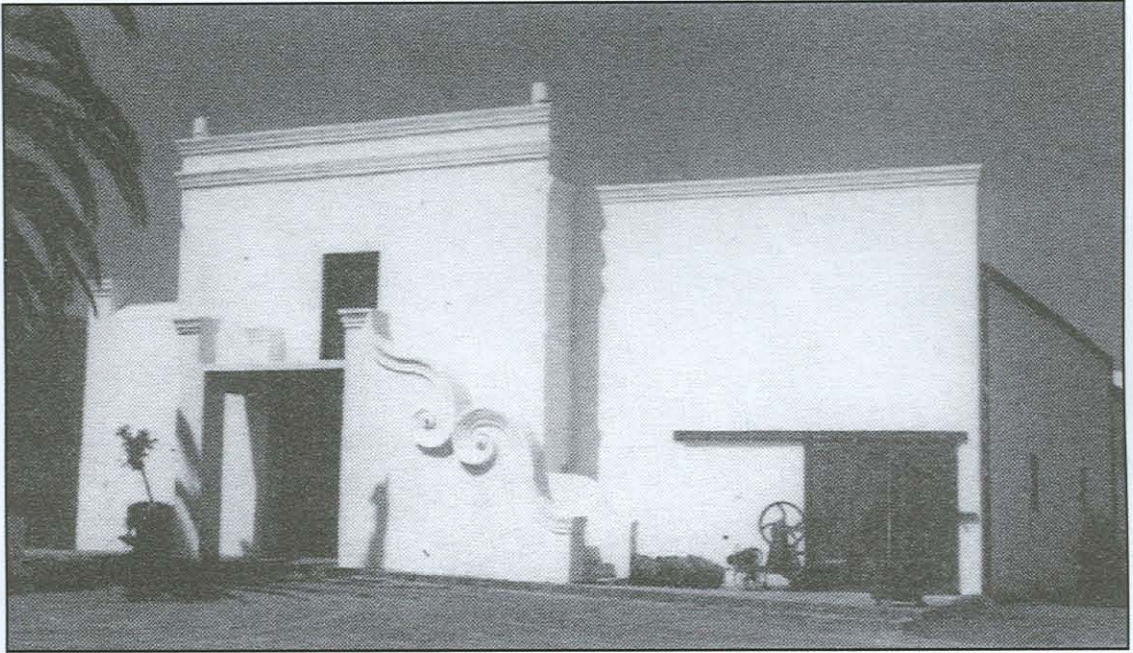

Figuur 182: Detail van die agtergewel van Bien Donne. Let op die Oosters-geïnspireerde halfmens-drakekop in die versiering bokant die kroonlyns.
 Foto: E.M. Bauermeester, 2001-08-02.

Figuur 183: Oude Nektar met sy fasade wat “’n meesterstuk in detail en algehele proporsie” is. Die gewel en versieringsmotiewe van vase en blaarslingers is tipies van die Neo-Klassisistiese styl.

Uit: H. Fransen en M.A. Cook, *The old houses of the Cape* (Kaapstad, 1965), teenoor p. 16; H. Fransen, *A Cape camera* (Johannesburg, 1993), p. 112.

Figuur 184: Swierige Barok-krullyswerk van die soldertrap by die Meerlust-wynkelder.
 Uit: J. Walton, *Old Cape farmsteads* (Kaapstad, 1989), p. 75.

Figuur 185: Swaar, tog kunstige pleisterwerk van 'n deurgang te Vergenoegd. Nie ver van Stellenbosch geleë, was dit waarskynlik ook die handewerk van die slawebouers en -pleisteraars van Meerlust wie se dienste aan omliggende plase uitverhuur is.

Uit: H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape* (Kaapstad, 1980), p. 181.

are, and pleasing in their proportions, it is nevertheless clear that the money and skill expended on the older gables were no longer available.⁸²¹

Dit was nie net in die dekoratiewe Barok-gewel wat die hand van die Oosterse pleisteraar sigbaar is nie. Die ornamentele pleisterwerk van onder meer Neo-Klassisistiese gewels, soos dié van Bien Donne, is opmerklik on-Europees en verraai 'n voorliefde vir fantastiese en groteske versieringsmotiewe waarvan die naturalistiese aard daarvan duidelik van die lewelose, getemperde en beheersde Europese versieringsmotiewe van dié tyd verskil het. Die versieringsmotiewe op die voor- en agter-gewels van Bien Donne is, volgens oorlewering, die werk van 'n Maleierpleisteraar. Behalwe vir die voorletters van die eenaar en sy vrou, die formele siervaas en 'n paar guirlandes, is die meerderheid versieringsmotiewe op die Neo-Klassisistiese gewels van die hoofhuis naturalistiese dieremotiewe en wesens uit die fantasiewêreld van die Oosterse slaaf, hetsy Indies of Indonesies.⁸²² Die griffoene en ander ongewone groteske dieremotiewe is beslis nie deel van die tradisioneel Europese Neo-Klassisistiese versieringsmotiewe wat gewoonlik formele sterre, blomkranse en -slingers of festoene, guirlandes, blaar- en takslingers en akantusblaar- en blommotiewe ingesluit het nie. Vergelyk in dié opsig die gewels van Bien Donne (**Fig. 179, 180, 181 & 182**) met dié van Nektar (**Fig. 183**), waarvan die versieringsmotiewe tipies Neo-Klassisisties is.

Soos reeds vermeld, kom sierlike pleisterwerk ook in die krullysversierings en lyswerk van onder meer trappe en plaasingange of -hekke in die Kaapse landelike gebied voor. Op Meerlust is die trap wat langs een van die buitegeboue na die solder lei (**Fig. 184**) met buitengewoon dramatiese en swierige krullyswerk versier, terwyl die plaasingang van Vergenoegd (**Fig. 185**) met swaar, byna oordrewe lyswerk versier is.⁸²³

Die teenwoordigheid van bekwame slaweambagslui, soos messelaars en pleisteraars, op veral die selfonderhoudende landelike en binnelandse plase van welgestelde boere, is deur besoekers en reisigers bevestig.⁸²⁴ Van die bekendste welgestelde akkerbouboere, wat onder meer Oosterse slaweambagslui op hulle plase in diens gehad het, was Martin Melck van Elsenburg⁸²⁵ en Philip Meyburg van Meerlust.⁸²⁶ Die dienste van die slawevakmanne op Meerlust was tot beskikking van Meyburg se bure, terwyl hulle ook uitverhuur is, soos Lichtenstein in die vroeë negentiende eeu opgemerk het: "... his near neighbours ... often send things to him to be made, or hire some of his slaves to work at their own houses, as masons, as smiths, as waggon-wrights, as cabinetmakers, as tailors, & &"⁸²⁷ Die handewerk van die

⁸²¹ M.A. Cook, Some notes on the origin and dating of the Cape gables, *Africana Notes and News* 4(2), Maart 1947, p. 50.

⁸²² C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, pp. 15 en 83 - 84; A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, pp. 44 - 45.

⁸²³ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 180.

⁸²⁴ H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806*, I, pp. 57, 72, 204 - 205; *Ibid.* II, pp. 22 en 138; J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia, naar Samarang, Macassar, Amboina, Suratte, enz. gedaan in de jaaren MDCCLXXIV tot MDCCLXXVIII*, I, pp. 52 - 53.

⁸²⁵ J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia, naar Samarang, Macassar, Amboina, Suratte, enz. gedaan in de jaaren MDCCLXXIV tot MDCCLXXVIII*, I, pp. 52 - 53; Lady Duff-Gordon, *Letters from the Cape* (red. D. Fairbridge), p. 17.

⁸²⁶ H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806*, II, p. 138.

⁸²⁷ *Loc. cit.*

Figuur 186: Ornamentele pleisterwerk deur slawpleisteraars bokant 'n werkswinkel-ingang op die plaas Meerlust. Die voëlmotiewe getuig van Oosterse invloed.

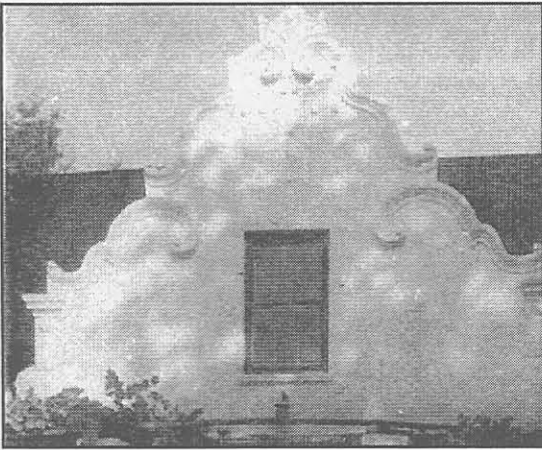
Uit: H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape* (Kaapstad, 1980), p. 181.

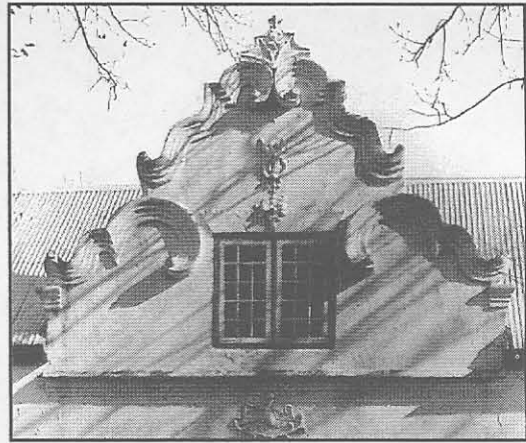
(a)

(b)

(c)

(d)

Figuur 187: Die gewels van (a) Onder Vredenburg, (b) Hazendal, (c) Zevenrivieren en (d) Idasvallei – weens opvallende ooreenkomste waarskynlik die handewerk van dieselfde ambagsman of -lui, vanaf 1789 tot 1791.

Uit: H. Fransen, *A Cape camera* (Johannesburg, 1993), p. 118; H. Fransen en M.A. Cook, *The old houses of the Cape* (Kaapstad, 1965), pp. 69, 83 en 122; C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms* (Kaapstad, 1971), p. 40.

slawepleisteraars van Meerlust is steeds sigbaar in die ornamentele pleisterwerk bo die ingange van die werksinkels ⁸²⁸ (Fig. 186).

Die gebruik van boere, soos Meyburg, om sy slawemesselaars en -pleisteraars aan die eienaars van naburige plase te verhuur, verklaar waarskynlik waarom byna identiese gewels op verskillende plase binne dieselfde omgewing voorkom sonder dat 'n argitek dieselfde ontwerp aan twee of meer verskillende kliënte kon voorsien het. ⁸²⁹ Die gewels van Onder Vredenburg, Hazendal, Idasvallei en Zevenrivieren (Fig. 187), wat al vier vanaf 1789 tot 1791 in die Stellenbosch-omgewing gebou is, stem opvallend ooreen en is na alle waarskynlikheid die werk van 'n enkele anonieme ambagsman of dieselfde groep ambagslui. ⁸³⁰ Beide gewels van Idasvallei het aan die bo-punt 'n versieringsmotief wat bepaald van Oosterse invloed getuig. ⁸³¹

Die somtydse afwesigheid van geskoolde argitekte in die landelike boukuns is, volgens De Bosdari, onder meer sigbaar in die ontbreking van lood- of riglyne tydens die bouproses, sowel as in die ongelyke vloeroppervlaktes van die meerderheid landelike plaaswonings. ⁸³² Daarbenewens was die mees kenmerkende eienskap van die vroeë landelike grasdakwonings hulle eenvoud en opmerklike gebrek aan simmetrie. Woodward verwys onder meer na die "intelligently recreated primitiveness" van die Schreuder-huis te Stellenbosch, ⁸³³ terwyl die huis op die plaas Stettyn, volgens Brink, gekenmerk is deur 'n gebrek aan formaliteit, subtiele asimmetrie en die minimale aard van vensteropening. ⁸³⁴ Uit hierdie langwerpige informele grasdakhuise het die meer indrukwekkende simmetriese Kaaps-Hollandse huis gedurende die tweede helfte van die agtiende eeu ontwikkel. Die natuurlike aanleg en kreatiwiteit van veral die Maleierslawe het hulle in staat gestel om sonder 'n plan te bou en om vrylik, sonder formaliteit, skeppend en funksioneel tydens die bouproses te werk te gaan. ⁸³⁵ As meesterbouers en innoverende ambagslui het die Maleierslawe 'n goeie idee van funksionele en esteties redelik aanvaarbare elemente in die boukuns gehad. ⁸³⁶ As sodanig kan talle agtiende-eeuse Kaaps-Hollandse wonings as die handwerk van besonder kunstige en bedrewe slawemesselaars, -pleisteraars en ander vakmanne beskou word. ⁸³⁷ Volgens oorlewering was 'n slaaf van die plaas Welbedacht in die distrik Wellington 'n buitengewoon knap bouer, wat deur sy eenaar as beide argitek en bouer, aan ander boere uitverhuur is. Die bouwerk op ten minste drie plase is aan dié slaweargitek en -bouer toegeskryf. ⁸³⁸

⁸²⁸ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, pp. 180 - 181.

⁸²⁹ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 15.

⁸³⁰ H. Fransen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 10; H. Fransen en M.A. Cook, *The old houses of the Cape*, p. 122; P. Brooke Simons, *Cape Dutch houses and other old favourites*, pp. 84 en 118.

⁸³¹ P. Brooke Simons, *Cape Dutch houses and other old favourites*, p. 118.

⁸³² C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 15.

⁸³³ C.S. Woodward, *The interior of the Cape house, 1670 - 1714*, M.A.-verhandeling, Universiteit van Pretoria, 1982, p. 48.

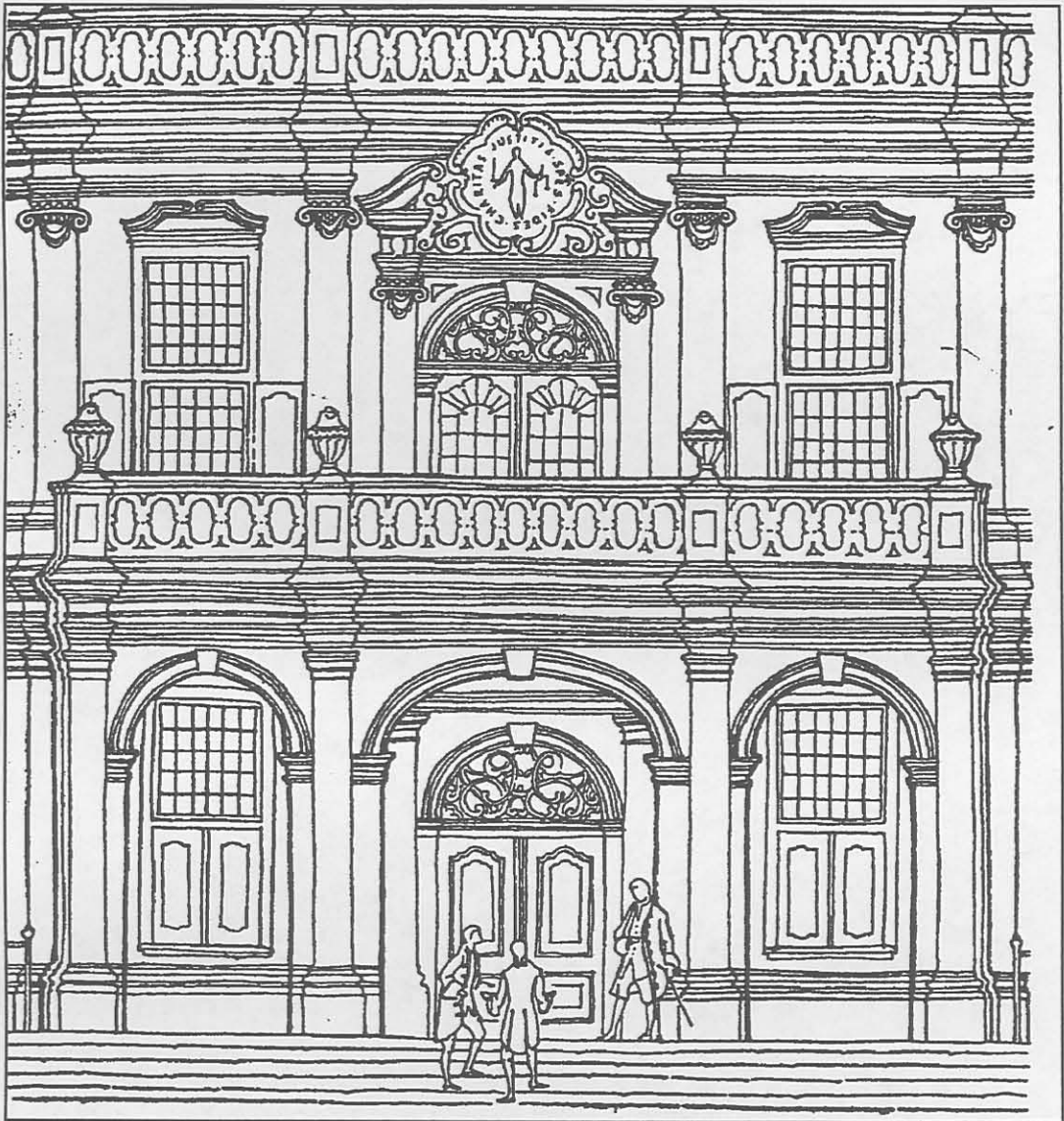
⁸³⁴ Y. Brink, *Places of discourse and dialogue; a study in the material culture of the Cape during the rule of the Dutch East India Company, 1652 - 1795*, D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Kaapstad, 1992, p. 94.

⁸³⁵ Persoonlike mededeling: A. Davids, Langmarkstraat 203, Bo-Kaap, Kaapstad, 1989-09-18.

⁸³⁶ A. Davids, *300 Years - The Cape Muslims and Cape architecture*, Ongepubliseerde navorsingstuk, 1997, p. 6.

⁸³⁷ J. Armstrong, Die slawe, 1652 - 1795, in H. Giliomee en R. Elphick (reds.), *'n Samelewing in wording: Suid-Afrika 1652 - 1820*, p. 97.

⁸³⁸ R.C.-H. Shell, *Children of bondage*, p. 263.

Figuur 188: Die fasade van die Burgerwaghuis in die agtiende eeu waarvan sommige versieringsmotiewe, weens die groteske en on-Europese aard daarvan, aan Maleierpleisteraars toegeskryf word.

Uit: B.E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika* (Kaapstad, 1955), p. 33.

Figuur 189: Die huis in Waalstraat 71, Bo-Kaap, is die enigste oorblywende voorbeeld van 'n huis voor 1770 met 'n golwende borswering wat die stedelike ekwivalent van die plattelandse hol-bol gewel was. Onder die hande van die slawepleistersaars het hierdie Barok-geïnspireerde borswering 'n eiesoortige karakter verkry. Foto deur Arthur Elliot.

Uit: G. E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South-Africa* (London, 1957), p. 13.

In die Kaapstadse stedelike boukuns het die slawepleisteraar ook sy stempel afgedruk. Alhoewel die invloed van hierdie ambagslui op die groter Kaapstadse huis meer beperk was, was dit wel teenwoordig. Die volgende beskrywing van die vroeg-negentiende-eeuse huise in Kaapstad deur Burchell, suggereer die betrokkenheid van bedrewe pleisteraars: “The houses are built of brick, and faced with a stucco of lime: they are decorated in front with cornices and many architectural ornaments, and frequently with figures in high and low Relief.”⁸³⁹ Volgens De Bosdari openbaar die ornamentele pleisterwerk van die Burgerwachthuis (Fig. 188) nie-Europese versieringsmotiewe, wat weens die groteske aard daarvan, waarskynlik aan Maleierpleisteraars toegeskryf kan word.⁸⁴⁰

By die bou van die kleiner Kaapstadse huise, soos dié van die Bo-Kaap, wat vanaf 1763 opgerig is,⁸⁴¹ is die slawepleisteraars groter vryheid toegelaat. Die pleisterwerk van die Bo-Kaapse huisies openbaar inderdaad stylvermenging waarin die hand van die Oosterse slaaf te bespeur is. Die fasade van die huis in Nuwe Kerkstraat 64 was met reliëfwerk van twee vreemde obeliske of suile weerskante van die deur en ‘n griffoen of grypvoël bo-kant elke obelisk versier. In die Indiese en Javaanse boukuns was die gebruik van griffoene as versieringsmotiewe redelik algemeen.⁸⁴² Die golwende Barok-borswering van sommige Kaapstadse huise het onder die hande van die slawepleisteraars ‘n eiesoortige karakter verkry, soos blyk uit die enigste oorblywende voorbeeld in Waalstraat 71 wat tans as die Bo-Kaap Museum in gebruik is (Fig. 189).⁸⁴³

Uit voorafgaande bespreking blyk dit dat slawe – veral Oosterse slawe met ‘n ryk argitektoniese erfenis – ‘n belangrike bydrae tot die kreolisering van die Kaapse stedelike en landelike boukuns gelewer het. In Kaapstad het slaweteenwoordigheid ‘n belangrike rol in die ontwikkeling van ‘n tipiese branddefensiewe, stedelike boukuns gespeel, wat veral gekenmerk is deur oorwegend enkel- of tweeverdieping platdakhuise met hortjielose onopgesmukte fasades. Die talle Kaapstadse stegies en kanale was kenmerkend van die argitektuur wat sy ontstaan grootliks aan die reaksie op die brandgevaar te danke gehad het. In die landelike boukuns sou onder andere die Oosterse slaweambagslui ‘n rol in die messelwerk, veral die ornamentele pleisterwerk van die Kaapse gewel en ander strukture, soos trappe en plaasingange, speel. Daarbenewens het die huishoudelike aard van slawerny huisplanne in die stedelike sowel as landelike gebied beïnvloed, waarin veral die kombuis, waar die slavinne en betroubare Kaapsgebore mansslawe snags onderdak gehad het, en die buite slawekwartiere, waar ingevoerde mansslawe gehuisves is, ‘n belangrike rol gespeel het. Die ligging en uitleg van die aparte slawekwartiere, sowel as die slaweklok het die werfuitleg en -voorkoms van die Kaapse landelike plaasopset merkbaar beïnvloed. In dié opsig het die slawe dus ongetwyfeld hulle stempel op ‘n tipies kreoolse, inheemse Kaapse boukuns afgedruk.

Medeskeppers van ‘n eiesoortige Kaapse meubelboukuns

⁸³⁹ W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 71.

⁸⁴⁰ C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, p. 15.

⁸⁴¹ L. en S. Townsend, *Bokaap faces and façades*, p. 3.

⁸⁴² D. Lewis, Cape Malay art and crafts, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 648; D. Jones, The elements of decoration: surface, pattern and light, in G. Michell (red.), *Architecture of the Islamic world*, p. 158; A.K. Coomaraswamy, *History of Indian and Indonesian art*, p. 44.

⁸⁴³ H. Franssen en M.A. Cook, *The old buildings of the Cape*, p. 68.

Alhoewel die Kaapse slawe in diens van hulle meesters nie juis veel individualiteit in die skep van handwerkprodukte toegelaat is nie, het hulle nogtans met betrekking tot bepaalde aspekte van die inheemse Kaapse meubelbou hulle stempel afgedruk. Ten spyte van die feit dat daar knap meubelmakers onder die koloniste was,⁸⁴⁴ is alle vakwerk mettertyd deur oorwegend slaweambagslui gedoen.⁸⁴⁵ Teen die laat-agtiende eeu het De Jong die tendens as volg verwoord: “Maar geene ambachtslieden werken. De slaven doen alles; ... die der timmerlieden timmeren ...”⁸⁴⁶ Van Onselen is van mening dat die Indonesiese slawe en bannelinge waarskynlik die eerste meubelmakers aan die Kaap was.⁸⁴⁷ Soos reeds vermeld, het die Maleierslaaf homself inderdaad as ‘n bedrewe en knap vakman onderskei.⁸⁴⁸ Burchell het pertinent na die Maleierslaaf as onder meer meubelmaker verwys.⁸⁴⁹ Dit sluit egter nie ander slawe, soos onder andere dié van Indië, as meubelbouers uit nie. Die Malabarkus van Indië het meubels opgelewer wat van knap houtsniewerk deur die inheemse ambagslui getuig.⁸⁵⁰

Alhoewel die Nederlandse en ander Europese meubels as basiese modelle vir Kaapse meubelontwerp gedien het, het meubels, soos tafels, stoele, rusbanke, hemelbeddens, porselein- en glaswarekabinette, muurkaste, klerekaste, linnekaste en -kiste en armoires, van inheemse geelhout, stinkhout en kamferhout sowel as van ingevoerde kaaat en ebehout van Indië en Madagaskar,⁸⁵¹ onder die hande van veral die Indiese, Indonesiese of Maleierslawe en vryswartes ‘n inheemse Kaaps-Hollandse of Nederlands-Koloniale karakter verkry. Dié meubels het aansienlik en betekenisvol van hulle Nederlandse eweknieë verskil en is – net soos die Bataafse meubels – veral deur vryer, golwende en geboë bo-oorgelegde lyne, wat nie by die stilistiese Nederlandse model voorgekom het nie, gekenmerk.⁸⁵²

Die Kaapse meubelbou waarby die Oosterse slawe betrokke was, word gekenmerk deur ‘n “verwarring” tussen ‘n betreklik vrye benadering, enersyds en streng bepaling by die heersende Europese stylreëls, andersyds. Daar moet in gedagte gehou word dat van die oorwegend Oosterse meubelbouers verwag is om meubels volgens style te skep wat nie deel van hulle kulturele erfenis uitgemaak het nie en as sodanig vir hulle nuut en vreemd was. Meubelstukke wat onder streng toesig van die meesters gemaak is, is in Westerse terme deur buitengewone knap vakmanskap en ‘n merkwaardige en vernuftige vaardigheid in die aanwending en gebruik

⁸⁴⁴ C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, p. 45.

⁸⁴⁵ J. Barrow, *An account of travels into the interior of Southern Africa in the years 1797 and 1798*, I, p. 47; J.S. Stavorinus, *Reize van Zeeland over de Kaap de Goede Hoop en Batavia naar Samarang, Macassar, Amboina, Suratte enz. gedaan in de jaaren MDCCLXXIV tot MDCCLXXVIII*, II, p. 312; R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 247; H. Lichtenstein, *Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806*, I, pp. 230 - 231.

⁸⁴⁶ C. de Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797*, I, pp. 147 - 148.

⁸⁴⁷ L.E. van Onselen, *Cape antique furniture*, p. 7.

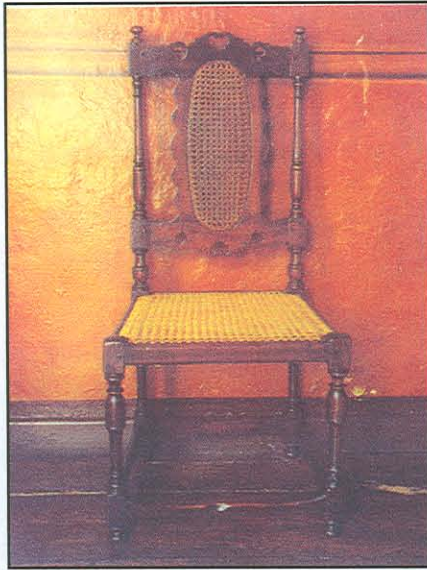
⁸⁴⁸ R. Semple, *Walks and sketches at the Cape of Good Hope*, pp. 47 - 48; R. Percival, *An account of the Cape of Good Hope*, p. 291; *Gleanings in Africa*, p. 58.

⁸⁴⁹ W.J. Burchell, *Travels in the interior of Southern Africa I*, p. 32.

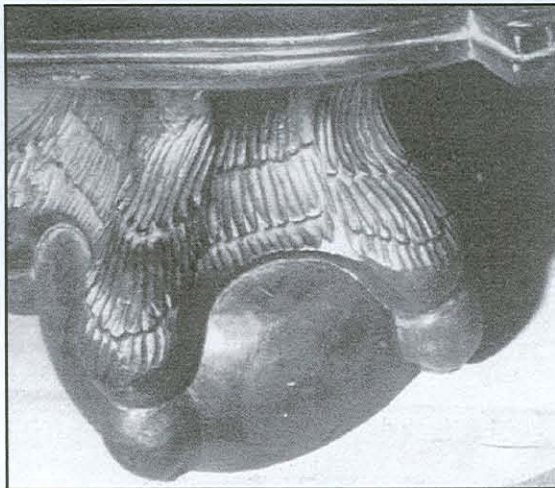
⁸⁵⁰ M. Baraitser en A. Obholzer, *Town furniture of the Cape*, p. 19.

⁸⁵¹ C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, p. 45.

⁸⁵² D. Lewis, *Cape Malay art and crafts*, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 647.

Figuur 190: Agtiende-eeuse Tulbagh-stoel van stinkhout met rottang sitplek en ruglening.
 Uit: M. Baraitser en A. Obholzer, *Town furniture of the Cape* (Kaapstad, 1987), p. 97.

Figuur 191: Bal-en-kloupoot van 'n tipiese Kaapse armoire wat op Oosterse beïnvloeding dui.
 Uit: M. Baraitser en A. Obholzer, *Town furniture of the Cape* (Kaapstad, 1987), p. 46.

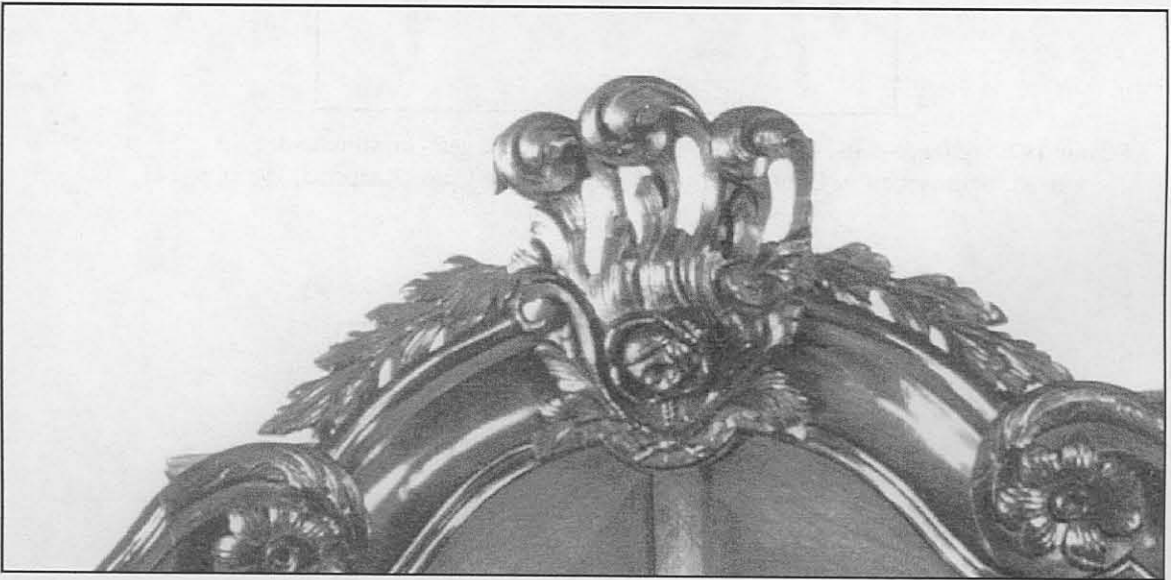
Figuur 192: Agtiende-eeuse kabrioolpoottafel van inheemse geel- en stinkhout.

Uit: M. Baraitser en A. Obholzer, *Town furniture of the Cape* (Kaapstad, 1987), p. 141.

Figuur 193: 'n Kaapse armoire met ornate houtsneewerk. Fehrversameling.

Uit: M. Baraitser en A. Obholzer, *Town furniture of the Cape* (Kaapstad, 1987), p. 34.

Figuur 194: Houtsneewerk aan die kroonlids van 'n Kaapse armoire. Let op die prominente akantusblaarmotief in die middel, bo, met blomfestoene simmetries tussen die twee intermediêre kurwes van die kasgewel. Die styl en versieringsmotiewe herinner sterk aan dié van die Nederlands-Koloniale meubels wat in die Ooste deur plaaslike vakmanne uitgevoer is en waarvan die tradisie aan die Kaap deur Oosterse slawevakmanne voortgesit is.

Uit: M. Baraitser en A. Obholzer, *Town furniture of the Cape* (Kaapstad, 1987), p. 41.

van die hout en daarmeegepaardgaande materiaal gekenmerk.⁸⁵³ Meubels wat met 'n betreklik vrye hand sonder toesig van die meester gemaak is, was – wat Europese standaarde betref – ruwer en lomper en het 'n vermenging van heersende Europese meubelstyle, sowel as van idees uit die Oosterse kabinetmakerslaaf se Javaanse verlede geopenbaar.⁸⁵⁴ Vanuit 'n Europese perspektief het De Jong die plaaslik vervaardigde meubels as “slechter lomper en nog hooger in prijs” as dié wat van Europa af ingevoer is,⁸⁵⁵ beskryf, terwyl James Alexander in 1836 opgemerk het dat die Maleiers redelik goeie meubelmakers was, maar dat hulle nie dieselfde smaakvolle en elegante kabinetwerk as hulle Engelse eweknieë kon doen nie.⁸⁵⁶ Daar moet egter in gedagte gehou word dat Europese waarnemers die Kaapse meubels, wat in 'n groot mate die werk van Oosterse ambagslui was, volgens Europese style en -standaarde van die tyd beoordeel het.

Van die meubels wat deur die Indiese en Indonesiese slawe en vryswartes gemaak is, openbaar – alhoewel indirek – Oosterse invloed.⁸⁵⁷ Dit is veral sigbaar in die bekwame gebruik van rottang en bamboes in sommige antieke Kaapse meubelstukke (Fig. 190), terwyl die bal-en-klou pote, wat 'n simbool is van 'n draakpoot wat 'n pêrel vasklou (Fig. 191), en die boog- of kabrioelpote van sommige Kaapse meubels (Fig. 192) van Oosterse oorsprong getuig⁸⁵⁸ en waarskynlik met die toestemming van hulle *Indisch*-beïnvloede amptenaarsmeesters deur die Indonesiese en Indiese meubelmakers aan die Kaap toegepas is. Oosterse invloed en handvaardigheid is ook in die inleg- en lakwerk, wat gedurende die agtiende eeu oral in die Europese meubelbou 'n aanvaarde gebruik was, op te merk.⁸⁵⁹ Daarbenewens was die knap houtsneewerk van die Oosterse meubelbouslawe en vryswartes ongetwyfeld 'n aanwinst vir die Kaapse meubelbou.⁸⁶⁰ As die mees eiesoortige Kaapse meubelstuk wat aansienlik van die Europese prototipe verskil en waarvan geen maker se identiteit met sekerheid vasgestel kan word nie,⁸⁶¹ blyk die armoire veral in die soms sierlike en oordrewe houtsneewerk van blaar- en blommotiewe aan die kroonlys wat opwaarts oor die bo-punt van die kasgewel strek (Fig. 193), waarskynlik die werk van Oosterse vakmanne te wees. Alhoewel dit van die Nederlands-Koloniale armoire verskil, herinner die houtsneewerk – wat styl en versieringsmotiewe betref – wel aan die Nederlands-Koloniale meubels van Goa aan die Indiese Malabarkus, die Molukke en Batavia met hulle sierlike, byna oordrewe oorwegend blaar- en blommotiewe wat deur plaaslike vakmanne uitgevoer is.⁸⁶² Die Kaapse armoire het aan die Oosterse slawevakman die geleentheid gebied om aan die Kaap die oorgeërfde houtsneetradisie

⁸⁵³ D. Lewis, *Cape Malay art and crafts*, in E. Hellmann en L. Abrahams (reds.), *Handbook on race relations in South Africa*, p. 648.

⁸⁵⁴ *Loc. cit.*

⁸⁵⁵ C. de Jong, *Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Ierland en Noorwegen in de jaren 1791 tot 1797, I*, pp. 139 - 140.

⁸⁵⁶ J. Alexander, *Expedition of discovery into the interior of Africa*, p. 286, soos aangehaal in A.F. Hattersley, *An illustrated social history of South Africa*, p. 97.

⁸⁵⁷ L.E. van Onselen, *Cape antique furniture*, p. 7.

⁸⁵⁸ *Loc. cit.*

⁸⁵⁹ L.E. van Onselen, *Cape antique furniture*, p. 7; A.F. Hattersley, *An illustrated social history of South Africa*, p. 53.

⁸⁶⁰ C.G. Botha, *Social life in the Cape Colony with social customs in South Africa in the 18th century*, pp. 44 - 45.

⁸⁶¹ M. Baraitser en A. Obholzer, *Town furniture of the Cape*, pp. 27 en 29.

⁸⁶² *Ibid.*, pp. 19, 23, 25 en 40.

uit sy vaderland, vrylik en met oorgawe in die versieringsmotiewe op die kroonlys (Fig. 194) toe te pas.

Die Kaapse meubelboukuns van die agtiende en negentiende eeu word dus deur stylvermenging en “verplaasliking” gekenmerk en is as sulks ‘n esteties aanvaarbare produk waarin Westerse en Oosterse stylelemente besonder vaardig deur kunstige en bedrewe Oosterse meubelbouers vermeng is. Alhoewel soms vreemd vir die Europese stylpuris, was die Kaapse meubels eiesoortig en funksioneel en ongetwyfeld inheems.

Rolspelers in die totstandkoming van unieke kulturele gebruike binne die Kaapse Moslemgemeenskap

In wese is die Kaapse Moslemgemeenskap die produk van sosiale assimilasië en ‘n plaaslike akkulturasieproses. Soos reeds vermeld, het hierdie Moslemgemeenskap sy oorsprong in die slawe en politieke bannelinge wat, van die sewentiende tot negentiende eeu, van ses hoofwêrelddele na die Kaap gebring is, te wete die Indonesiese Argipel, Bengale, die Suid-Indiese kusgebiede, Ceylon (Sri Lanka), Madagaskar en die Wes- en Ooskus van Afrika.⁸⁶³ Om oorlewing en die behoefte aan beskerming en geborgenheid, het onderlinge uitruiling van bepaalde kulturele elemente tussen die onderskeie Oosterse en Afrika-slawegroepes plaasgevind, terwyl sekere elemente van die Westerse kultuur ook selektief oorgeneem is.⁸⁶⁴ Hierdie elemente het veral in die kultureel-religieuse gebruike van die Kaapse Moslem neerslag gevind en aan dié gemeenskap ‘n eiesoortige karakter verleen, wat dit van ander Moslemgemeenskappe wêreldwyd onderskei.⁸⁶⁵

Die Kaapse Moslemkultuur word veral deur elemente van Afrikaspiritualisme, Boeddha-Hindoeïsme en Indonesiese animisme gekenmerk wat sensitief met die Islamitiese mistiese vorm verweef is.⁸⁶⁶ Die tipies Kaapse Moslemtradisië is voorts deur ‘n sterk seremoniële inslag gekenmerk,⁸⁶⁷ soos onder meer blyk uit *rampie-sny*, die doopseremonie en *doopmaal*, *kersopstiek*, *doekoem (dukun)*, ook bekend as die “Maleiertoorrens”, sowel as *ratiep of khalifa*.⁸⁶⁸

Rampie-sny of die “Fees van die Lemoenblare”,⁸⁶⁹ wat tydens die Profeet Muhammed se verjaarsdag (*Maulūd-an-nabī*) plaasvind, is van Boeddhisties-Hindoeïstiese oorsprong.⁸⁷⁰ Die gebruik behels basies die opsny en meng van lemoenblare met welriekende olies waarna dit in kleurvolle papiersakkies, wat as *rampies* bekend is, geplaas word. Die *rampies* word deur Moslemvroue in die moskee gemaak en later aan die mans wat na die moskee gaan, oorhandig. Die woord *rampie* is waarskynlik afgelei van *Rampa*, wat in die Hindoeïmitologie die naam van

⁸⁶³ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, p. 34.

⁸⁶⁴ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 2.

⁸⁶⁵ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, p. 95.

⁸⁶⁶ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 2.

⁸⁶⁷ A. Davids, *Words the Cape slaves made: a socio-historical-linguistic study*, *South African Journal for Linguistics* 8(1), 1990, p. 7.

⁸⁶⁸ *Loc. cit.*; A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, pp. 2 - 3.

⁸⁶⁹ I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, p. 8.

⁸⁷⁰ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, p. 34.

drie helde, veral Ramachadra, is,⁸⁷¹ terwyl die Maleise woord *rampai* “mengsel” beteken.⁸⁷² Dié gebruik is deur die slawe van Ceylon na die Kaap oorgedra. As ‘n Hindoegebruik is die blare van die rampaiboom in Ceylon op dieselfde wyse as die Kaapse *rampies* voorberei. ‘n Tradisioneel Hindoegebruik van Ceylon het aan die Kaap ‘n Islamitiese dimensie verkry met die unisone praatsang van die *djiekers* (lofgedigte aan die Profeet) en individuele voorlesings van die *Ruwayats* (epiese gedig wat die heroïese dade van die Profeet besing).⁸⁷³ As sodanig het *rampie-sny* ‘n unieke en integrale deel van die verjaarsdagvieringe van die Profeet binne die Kaapstadse Moslemgemeenskap geword.⁸⁷⁴

Die doopseremonie en *doopmaal/doopmal* van die Kaapse Moslems is ook eie aan die Kaap. Behalwe vir die gebruikelike oproep tot gebed in die pasgeborene se oor en die uitspreek van sy naam, bestaan daar geen kenmerkende doopseremonie in Islam nie. Aan die Kaap het egter ‘n eiesoortige doopseremonie ontwikkel. Die baba word in ‘n wit *medoura* of serp wat met gouddraad geborduur is, toegedraai en op ‘n skinkbord wat met blomruikertjies versier is, rondgedra. Op sy voorkop word ‘n swart teken in die vorm van ‘n kraaipoot of swastika aangebring.⁸⁷⁵ Hierdie gebruik is ‘n oorblyfsel van Balinese Hindoeïsme met sy wortels in die Hindoegebruik om bruide te offer. Die ongelukkige bruid, wat ook in wit geklee was en ‘n swastika-teken op die voorkop gehad het, is op ‘n blomversierde draagbaar rondgedra. Aan die Kaap is die versierings en gebruike rondom ‘n Hindoesterfseremonie dus in simbole van lewe omskep.⁸⁷⁶ Die Europese gebruik van ‘n geboorte-onthaal of doopfees, waartydens vrolik geëet en gedrink is,⁸⁷⁷ het heelwaarskynlik weens kontak van die slawe met hulle Nederlandse meesters, ook ‘n rol in die vestiging van die uitgebreide *doopmaal* van die Kaapse Moslems gespeel. Van die heerlike gebak, soos melktert, wat tydens die Kaapse Moslem-*doopmaal/doopmal* voorgesit word, is oorwegend van Nederlandse oorsprong.⁸⁷⁸ Die tradisionele doopseremonie en *doopmaal/doopmal* van die Kaapse Moslems is dus ‘n sprekende voorbeeld van horisontale sowel as vertikale akkulturasie, wat ‘n eiesoortige nuwe kulturele gebruik binne ‘n bepaalde gemeenskap tot gevolg gehad het.

Die *kersopstiek*-seremonie, waartydens kerse op die 27ste nag van die Islamitiese maand Ramadan in die huise opgesteek word,⁸⁷⁹ sowel as die plaas van kerse in begraafplase is afkomstig van die Indonesiese animisme.⁸⁸⁰ Terwyl brandende kerse in Indonesië deur animiste

⁸⁷¹ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 2.

⁸⁷² H. Gerber, *Traditional cookery of the Cape Malays. Food customs and 200 old recipes*, p. 18; I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, p. 14.

⁸⁷³ A. Davids, *Word the Cape slaves made: a socio-historical-linguistic study*, *South African Journal for Linguistics* 8(1), 1990, p. 4.

⁸⁷⁴ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 2; A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, pp. 34 en 95; C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, p. 50.

⁸⁷⁵ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 3; C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, p. 27.

⁸⁷⁶ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 3; B.H.M. Vlekke, *Nusantara. A history of the East Indian Archipelago*, p. 10.

⁸⁷⁷ R. Coetzee, *Spys en drank*, p. 88.

⁸⁷⁸ C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, p. 28.

⁸⁷⁹ I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, p. 9.

⁸⁸⁰ A. Davids, *Words the Cape slaves made: a socio-historical-linguistic study*, *South African Journal of Linguistics* 8(1), 1990, p. 7; A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 2.

in die ryslande geplaas is om die goeie geeste aan te trek, simboliseer *kersopstiek* aan die Kaap die lig van die Koran,⁸⁸¹ en verkry as sulks 'n religieuse Islamitiese dimensie.

Ratiep of *khalifa*, die spirituele swaardspel wat gekenmerk word deur die slaan van die liggaam met skerp swaarde en deurboring van die vlees met skerp else – sonder dat bloed vloei – op die maat van Arabiese spirituele voordragte, is 'n sintese tussen Islamitiese spirituele resitasie en animistiese rituele gebruike met wortels in Mongools-Indië.⁸⁸² Die gebruik het aan die Kaap inslag gevind omdat dit, ten spyte van hulle fisiese en psigologiese gebondenheid, aan die Moslemslawe 'n gevoel van beheer en mag oor hulle eie liggame gegee het.⁸⁸³ *Ratiep* of *khalifa* was veral 'n gewilde gebruik in negentiende-eeuse Kaapstad⁸⁸⁴ en word vandag steeds in beperkte mate in die Kaapse Moslemgemeenskap beoefen.⁸⁸⁵

Die invloed van Afrikaspiritualisme op die Kaapse Moslemgemeenskap is duidelik sigbaar in die pseudo-Islamitiese gebruik van Maleiertoorkuns (“Malay Magic”).⁸⁸⁶ Die Maleise *doekoem* of *dukun* bevat nie net elemente van die mistieke gebruike van 'n Oosterse verlede nie, maar berus ook in 'n groot mate op 'n deeglike kennis van plaaslike kruie en die helende eienskappe daarvan. Daarbenewens het ook die Afrika-slawe 'n belangrike invloed op Kaaps-Maleise toordery en spirituele heling uitgeoefen.⁸⁸⁷ Dit was veral gedurende die negentiende eeu 'n belangrike element in die sosio-kulturele lewe van die Kaapse Moslems.⁸⁸⁸ Tuan Schaapie en Abdul Malik van Batavia het in dié tyd 'n belangrike plek as heelmeesters in die Moslemgemeenskap ingeneem.⁸⁸⁹ Volgens Hudson was Tuan Schaapie vir die Kaapse Moslems “[t]heir Priest their Doctor their Necromancer in short was considered their Oracle upon all occasions”.⁸⁹⁰ In *Gleanings of Africa* het 'n anonieme Engelse offisier in 1806 die unieke wyse waarop Tuan Schaapie 'n siek jong vrou genees het, as volg beskryf:

With the greatest composure he took a small box from his sack, and striking into its contents a few sparks from the steel, it immediately caught fire, and emitted a somewhat fragrant vapour, with which he bedewed the forehead and temples of the fair supplicant. It had an instantaneous effect, for she took her leave with a look of gratitude and apparent relief from her pain.⁸⁹¹

⁸⁸¹ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 2.

⁸⁸² *Loc. Cit.*; A. Davids, *Words the Cape slaves made: a socio-historical-linguistic study*, *South African Journal of Linguistics* 8(1), 1990, p. 4.

⁸⁸³ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, p. 33.

⁸⁸⁴ A. Davids, *Words the Cape slaves made: a socio-historical-linguistic study*, *South African Journal of Linguistics* 8(1), 1990, p. 4; I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, pp. 23 - 26.

⁸⁸⁵ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 3.

⁸⁸⁶ *Loc. cit.*; F. Th Schonken, *De oorsprong der Kaapsch-Hollandsche volksoverleveringen*, pp. 161 - 162.

⁸⁸⁷ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malay/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 3.

⁸⁸⁸ A. Davids, *Words the Cape slaves made: a socio-historical-linguistic study*, *South African Journal of Linguistics* 8(1), 1990, p. 4.

⁸⁸⁹ I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, p. 22; R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 57.

⁸⁹⁰ R.C.-H. Shell, Introduction to S.E. Hudson's "Slaves", *Kronos* 9, 1984, p. 57.

⁸⁹¹ *Gleanings in Africa*, p. 247.

In 1861 het lady Duff-Gordon melding gemaak van die Kapenaars se onkunde van en agterdog jeens die Maleiers se kruiegeneesmiddels. Toe sy 'n pakkie kruietee of "bosjes tee" as geneesmiddel vir 'n slegte hoes van haar ou Maleiervriend, Abdul Jamaalee, ontvang het, is sy deur die Kapenaars gewaarsku dat dit haar sou vergiftig, "as it is part of their religion, you know, to murder Christians".⁸⁹² Die indruk het by sommige Kapenaars bestaan dat die Maleiers 'n persoon se gesondheid kon vernietig deur hom oor 'n tydperk te vergiftig, terwyl daar vas geglo is dat Maleiertoedokters potensieële slagoffers met behulp van naels en hare sowel as dieremis kon toor om verliefdheid, siekte of dood tot gevolg te hê.⁸⁹³ So was Samuel Hudson vas oortuig dat "Malays ... can administer poison in such a way as to destroy the health, without occasioning death for many months",⁸⁹⁴ terwyl ene kolonel Blake in 1837, tydens die dinee van 'n admiraal, verskeie verhale van onverklaarbare sterftes vertel het wat die gevolg was van "Malay poisoning pins, hair, nail pairings vomited in a ball".⁸⁹⁵ 'n Rede vir die bygelowige vrees wat besoekers en koloniste vir die Maleiers gehad het, is moontlik te verklaar aan die feit dat hulle oor 'n buitengewoon wraaksugtige aard beskik het en hulle gewelddadige drifte en voornemens goed kon wegsteek. Daarbenewens het die Maleiers oor 'n buitengewone kennis van die natuurlike eienskappe van plante beskik, wat 'n groter vertroue en respek vir hulle genesingsvermoëns as vir dié van die Europese dokters, ingeboesem het.

Die Indonesiese animistiese ete *slamatan* het ook aan die Kaap neerslag gevind in die uitgebreide etes wat tydens sekere religieuse gebruike, soos met die spirituele voordragte tydens 'n *Thikr* of Islamitiese spirituele program, bedien word.⁸⁹⁶

Die tipiese Kaapse Moslemgebruike, soos *rampie-sny*, die *doopseremonie*, *kersopstiek*, *ratiep* of *khalifa*, *doekoem* of "Maleiertoorkuns" en die uitgebreide etes tydens sekere religieuse fees- en herdenkingsdae, is 'n aanduiding van die belangrike rol wat sinkretiese mistisisme in die akkulturasieproses binne die Kaapse Moslemgemeenskap gespeel het.⁸⁹⁷ Deur die akkommodasie van dié mistieke gebruike in die Kaapse Moslemkultuur, is slawe van nie-Moslemkulture van Indonesië, Indië en Afrika na die Islam aangetrek, aangesien hulle met die bekende mistieke element van hulle vaderland kon identifiseer.⁸⁹⁸ Alhoewel aanvanklik vreemd vir Islam, het dié gebruike beslis 'n rol in die vestiging en verspreiding van dié geloof aan die Kaap gespeel.⁸⁹⁹

Die religieuse seremonie *merang*, wat deur 'n feesmaal opgevolg word, is 'n tipiese Bo-Kaapse gebruik en is deels 'n produk van die slawemilieu. Dit word op die sewende, veertigste en honderdste dag na 'n sterfgeval gehou. Die religieuse aspek stem ooreen met die Moslemgebruike rondom *Gadat* wat onder meer voorlesings uit die Koran, voordragte tot lof

⁸⁹² Lady Duff-Gordon, *Letters from the Cape* (red. D. Fairbridge), pp. 43 en 51.

⁸⁹³ J.S. Mayson, *The Malays of Cape Town*, p. 37; F. Th. Schonken, *De oorsprong der Kaapsch-Hollandsche volksoverleveringen*, pp. 161 - 163; V. de Kock, *Those in bondage*, pp. 127 - 128.

⁸⁹⁴ K. McKenzie, *The making of an English slaveowner: Samuel Eusebius Hudson at the Cape of Good Hope, 1796 - 1807*, pp. 98 -99.

⁸⁹⁵ D.S. Evans (red.), *Herchel at the Cape*, p. 303.

⁸⁹⁶ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 3.

⁸⁹⁷ A. Davids, Words the Cape slaves made: a socio-historical-linguistic study, *South African Journal of Linguistics* 8(1), 1990, pp. 4 en 7.

⁸⁹⁸ *Ibid.*, p. 4; A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, p. 95.

⁸⁹⁹ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, p. 95.

van die Profeet, smeekbede en gebede behels.⁹⁰⁰ Die fees met sy *barakat* is van suiwer slawe-oorsprong. 'n *Barakat* of voedselgeskenk is na die slawe geneem wat nie die fees kon bywoon nie. *Merang* is gewoonlik met disse van tipiese slawekos of afval, soos skaap- of beespote, pens, skaapkop en tongetjies, gevier. Tot vandag is die tradisionele *barakat* 'n integrale deel van die Kaapse Moslemkultuur en word die pakkies voedsel of koek wat aan gaste gegee word om huis toe te neem, as 'n seëning beskou.⁹⁰¹

Die Kaapse Moslemhuwelik is 'n interessante vermenging van uiteenlopende kultuur-elemente. Die afwesigheid van die bruid by die huwelikeremonie stem ooreen met Indonesiese Islamitiese gebruike, terwyl die gebruik van die bruid om onder 'n spieël te sit wat haar maagdelike reinheid simboliseer, van die Franse Hugenote afkomstig is. Die hooftooisel of *madoura*⁹⁰² van die bruid is weer van Arabiese herkoms, terwyl die plasing en vasspeld daarvan ooreenstem met dié hooftooisels van die *bedaya ketawang*-dansers van Yogyakarta. Hierdie dans opsigself is 'n mitiese Hindoedans wat die huwelik van die Indonesiese heilige, Sultan Agung, met die mistieke seekoningin, Rati Kadul, herdenk. Die *troukoek* is 'n gebruik wat van die Britte oorgeneem is,⁹⁰³ terwyl die uitgebreide huweliksonthaal met 'n wye verskeidenheid tradisioneel Kaapse geregte waarskynlik deur die omvangryke bruilofsmaal van die Kaapse koloniste beïnvloed is.⁹⁰⁴ Die ryklik versierde *bruidskamer* is op sy beurt 'n mengsel van Oosterse en Westerse gebruike.⁹⁰⁵

Deur die aanpassing en selektiewe opname van bepaalde kulturele elemente van die ander groepe met wie hulle aan die Kaap in kontak gekom het, het die Kaapse Moslemgemeenskap dus 'n unieke karakter verkry wat veral in bepaalde gebruike, wat by geen ander Moslemgemeenskap wêreldwyd te bespeur is nie, manifesteer. Sonder om hulle geloof te verloën, het die Kaapse Moslems om oorlewing by die eise van bepaalde omstandighede aangepas, waardeur hulle onlosmaaklik deel van die Suid-Afrikaanse gemeenskap geword en as sodanig Europese, Oosterse en Afrikakultuurwortels met hulle mede Suid-Afrikaners deel. Hierdie gemeenskap is 'n sprekende voorbeeld dat die behoud van identiteit, nie noodwendig die slagoffer van akkulturasie hoef te wees nie. Afgesien van tipiese Kaapse Moslemgebruike, het die gemeenskap ook 'n belangrike rol in die behoud van bepaalde kultuurprodukte, wat hulle oorsprong in die Kaapse slawetyd gehad het, gespeel. Kaapse Moslemafrikaans, 'n tipies Kaaps-Maleise kooktradisie en die sekulêre musiek van die Kaapse Maleier verleen ongetwyfeld aan die Kaapse Moslemgemeenskap 'n bepaalde identiteit, terwyl dit as onlosmaaklike deel van die breër Kaapse kultuur bydra tot die kleurvolle en eiesoortige karakter daarvan. In dié opsig het die Kaapse Moslemkultuur meer elemente uit die Kaaps-Hollandse tydperk behou as wat met die Afrikanergemeenskap die geval is.

⁹⁰⁰ A. Davids, *The mosques of Bo-Kaap*, pp. 33 en 95.

⁹⁰¹ C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, p. 53.

⁹⁰² A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 4; I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, pp. 4 en 16; C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, p. 69.

⁹⁰³ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, pp. 4 - 5.

⁹⁰⁴ R. Coetzee, *Spys en drank*, pp. 84 - 88.

⁹⁰⁵ A. Davids, *The distinctive culture of the Cape Malays/Muslims*, Ongepubliseerde lesing vir IDASA, Athlone, Maart 1997, p. 5; C. Abrahams, *The culture and cuisine of the Cape Malays*, pp. 65 - 66; I.D. du Plessis, *The Cape Malays*, p. 17.

Die bydrae van die Kaapse slawe tot aspekte van die Kaapse en breër Suid-Afrikaanse kultuur staan dus in noue verband tot die akkulturasieproses wat tussen kultureel, linguisties en etnies heterogene groepe binne dieselfde sosiale, werks- en geografiese milieu van die Kaapse samelewing van die sewentiende tot negentiende eeu voltrek is. Tydens die proses van kulturele fusie het die kultureel heterogene Kaapse slawebevolking 'n belangrike rol in die totstandkoming van 'n nuwe gemengde plaaslike kultuur, wat deur meer as een groep gedeel is, gespeel. Die nuwe inheemse kreoolse kultuur, wat deur Oosterse, Westerse en Afrika-elemente gekenmerk is, het veral in 'n nuwe taal (Afrikaans), musiek, kulinêre kultuur, boukuns en meubelbou vorm aangeneem. Daarbenewens is die kleurvolle Kaapse Moslemgemeenskap by uitstek die produk van akkulturasie wat, weens kulturele kontak en fusie, 'n sonderlinge en eiesoortige identiteit verkry het wat dit van ander Moslemgemeenskappe wêreldwyd onderskei.